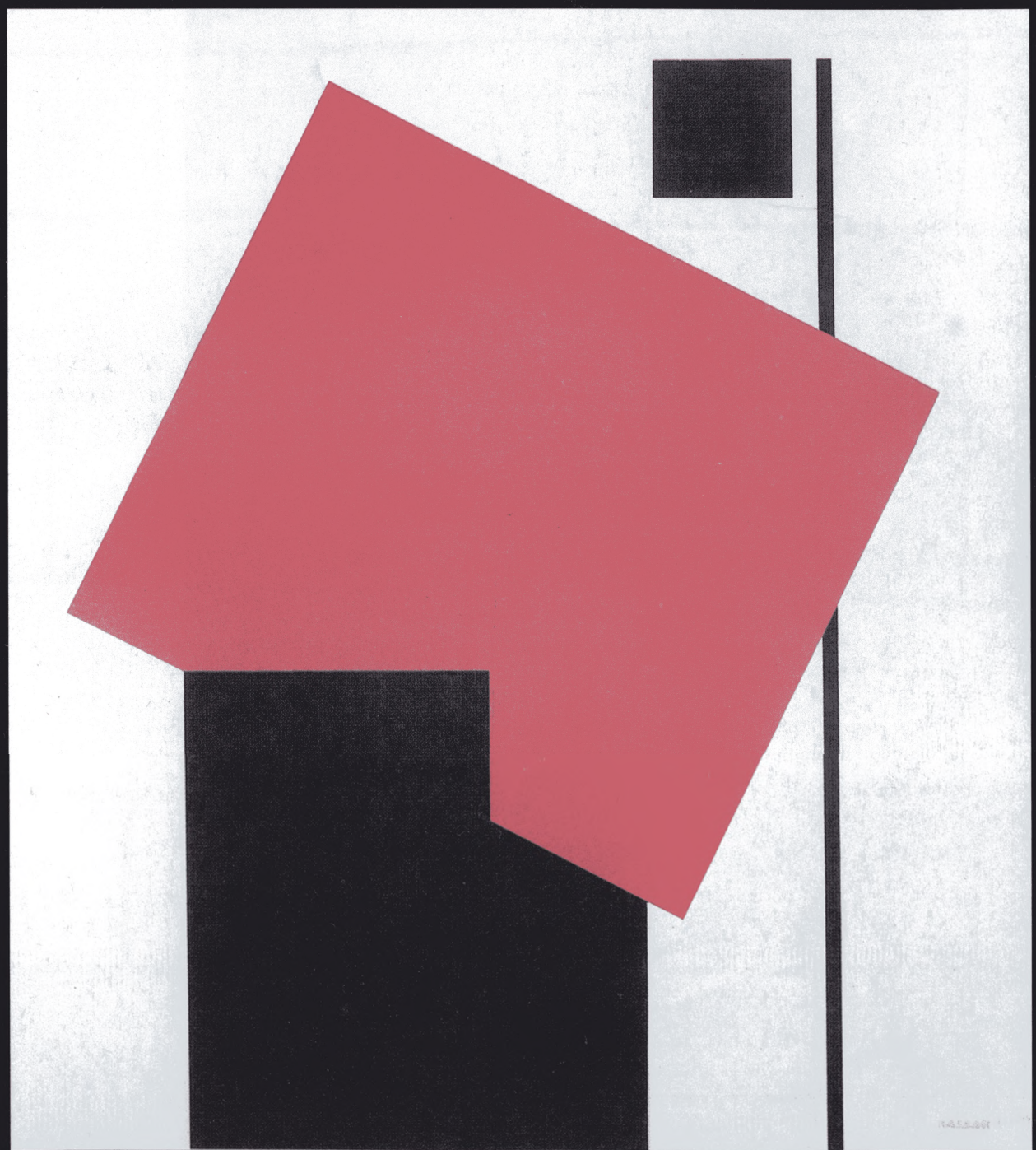

גיליון
64
2006
סתיו
תשס"ז

פסיפס

לילך

כתב - עת לשירה

תוכן העניינים

שירים בשולי מלחמת לבנון השנייה:

חמוטל בר-יוסף, עודד פלד, בינה ברזל, ראובן ארצי, איתמר יעוז-קסט.

פסיפס – שירים חדשים:

יאירה גינוסר, אנדרד אלדן, ישראל הר, יואב חייק, חנה בדולח, ראובן דותן, אודי לזר, דודו אייל, יעקב אלג'ם, גאולה פלחן, אלישבע גל, מירה הרשקו, שושנה אידל, שושנה קירש, ויקי נתן.

תרגומי שירה:

אסתר פוראי.

פרס הופשטיין:

לתרגום שירה מידיש – למשורר יהודה גור-אריה.

אגרת:

לקראת מצעד החיים – הרצל חקק.

ביקורת על ספרי שירה:

ש. שתל על יעקב בסר, יערה בן-דוד על עודד סברדליק.

ראיונות:

עם חלי אברהם איתן, עם אילנה אביאל.

דמויות מן העבר:

שרה בן-ראובן על הדיאלוג בין שזר ורחל המשוררת.

שירת מסתורין יהודית:

הרב אראל יעוז-קסט על ר' שלמה מולכו ועל השיר: "אני בצדק אחזה פניך".

עיצוב העטיפה: שילהב קסט-רפאל

הציור על העטיפה: ל. קאשק

עורך: איתמר יעוז-קסט

עורכת-משנה ומנהלת המערכת: סגן-עורך: ד"ר שלום רצבי
פרופ' חנה יעוז
עורכת עריכה ועיצוב: שילהב קסט-רפאל
עריכה לשונית: ברוך אורן (ניקוד), יהודה גור-אריה (פרוזה)
ריכוז המערכת: אתי, גרפיקה פנימית: נטלי
מועצת המערכת: ד"ר שלום רצבי, ד"ר אביב עקרוני, ד"ר שמואל רפאל, יערה בן-דוד

להזמנת מודעות: מערכת "פסיפס", פקס: 03-5440475

ניתן להשיג את גליונות "פסיפס" במערכת פסיפס, מרים החשמונאית 25, ת"א

בבית-הסופר, קפלן 6, ת"א

בהוצאת "גוונים", ברכוכבא 29, ת"א

"בית-עלים", קרל נטר 3, ת"א

בחנות "מודן-פרוזה", דיזנגוף 163, ת"א

©

כל הזכויות שמורות

אין המערכת אחראית להחזרת כתבי-יד ולשמירתם

הוצאת "עקד", רח' מרים החשמונאית 25, ת"א;

טל': 03-6058581, פקס: 03-5440475

עקד – פסיפס כתובת באינטרנט: www.eked.co.il

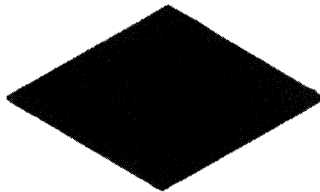
בסיוע האגף לתרבות ולאמנות, משרד התרבות, המדע והספורט

שירים בשולי מלחמת לבנון השנייה

חמוטל בר-יוסף

גלגלי ההיסטוריה

הוי אתם שמנסים להזיז את גלגלי ההיסטוריה
בדלק מטוסים, באש קטיושות, ברשרוש שטרות, באיומים
ולא מבינים למה היא מתגלגלת לכם אחורנית,
מרשעת ומשנה כאשה לפני המחזור, דורסת כמפלצת –
מתי תריחו את הריח המר של הדלק האמתי,
שהניע מיליונים אל מותם ואל חייהם,
דלק עתיק כמו קיץ וכמו אבשלום
שהאוקטן שלו יכול במכת מלה אחת
לשלף, לשרף, לערף, לטרף
את כל כדור הארץ וקלפיו
הדלק המרעל של העלבון.

עודד פלד

איכה

אֲשֶׁר צוּוּ יִשְׁחָקוּ הַנְּעָרִים לְפָנֵינוּ שְׂאוּל לֹא יִשְׁאַלוּ אֵיכָה נִפְלוּ אֵלַי פֶּחַ יְקוֹשׁ
אֵיכָה יֵצְאוּ גְבָרִים צְפוּנָה לְצִיד פּוֹסְעִים בְּמַחֲשֶׁךְ עֵבְרֵי פִי פָחַת וּבוֹרוֹת שַׁחַת יִמְעְדוּ
יִצְחָק – יִצְחָק אֶל עֵקֶדָה עַל גֵּב מִזְבַּח יוֹלֵךְ. אֵיכָה הֵלְכוּ בְּדָד נְעָרִים גֵּיא צִלְמוֹת
תְּהוֹמוֹת לְצִנּוּחַ מְצוּדָה וְרֶשֶׁת. הֲלוֹא תִשְׁאַלֵי שְׁלוֹם בְּנֵיךְ, אֶרֶץ עֵבֶר,
שָׂד וְשֹׁבֵר זַעֲקֵי אֶרֶץ אֱהוּבָה, שֶׁק וְאִפֶּר לְבָשִׁי פֶן יִרְגְּזוּן שָׁמַיִם
מוֹסְדֵי אֶרֶץ יִרְעִידוּ בְּעַנְנֵי עֲלֻטָּה, כִּי שֶׁמֶן יִשְׂרוּן כְּבָדוֹ עֲפַעְפִּיו
כְּסוּמָא בְּאַרְבַּת שְׂרָרָה וּמְמוֹן יִתְהַלֵּךְ.

אֲבִינוּ שְׁבַשְׁמַיִם, הוּ אָב רַחוּק בְּשָׁמַי שְׁמַי קָדָם, לוֹ תֵּאֲזִין שׁוֹעֲתָנוּ
לוֹ נְסִיר עֲרֵלַת לְבַבְנוּ, יִפְתַּח בָּנוּ צֹהַר לְקָדָם אוֹר פְּנֵיךְ בּוֹ תִּפַּח
נְשִׁמַת אֲפָנוּ עֲנֶה וְחֹסֵד יִרְאֶה וְחִמְלָה, כִּי דַל מֵאַשְׁפֹּתוֹת תָּרִים
וְטוֹב-לֵבֵב יִהְיֶה שְׁפֵל-רוּחַ, בְּחִלְקוֹ יִשְׁמַח.

הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְאוֹר בְּאוֹר נִוְגַע. לֹא עוֹד עֵקֶדָה,
לֹא אֵיל בְּסִבְךָ נֶאֱחָז, לֹא עֵצִי עוֹלָה וּמִזְבַּח לֹא אֵשׁ
וְהִנֵּה מֵאַכְלֵת. הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְשָׁבוּ בָּנִים לְגִבּוֹלָם

עודד פלד

פנים-פנים אראה סביבי

פנים-פנים אראה סביבי
ונגות הנה, לא פני
אדם מלחמה לא ידעו
כי אם פני חרדת-שוב
פני אדם שבת ממלאכתו
עת אבד צאן מרעיתו
בלא חרש-מסתור
לא רגע מזור

הו אבי שבשמים
עד מאד שחתה ארץ
איכה זנתה מלכות רשעה

לו רק אשא חן מלפניך
על מכורתי הורת אבות-
אבותי מני-קדם אבקש
כי לא יסוף צדיק מארץ
שמים יירא עבד אדני

הו אבי הן גיא צלמות לויתני
בחשכת רפאים היית עמדי
פנים נוגות אלה ראה
אוכדות בתהו וכהו
וחשרת סופה קרבה
פרענות תבשר

לו חפת אור
תפרש עלינו לא
נירא רע,

מדבריות-לבב נחצה
בנפש חפצה. והיית
לנו ספת שלום
שחקים טל ירעפו
מעני נחם רבים
ורוח רענן אפרי
חסד יתהלך

בינה ברזל

עד כלות

אֵין אֵילוֹת חוֹמְקוֹת בְּשִׁבְלִים
אֵין עֶפְרַיִם
בְּמִקּוֹם שְׂאֵתָה הוֹלֵךְ אַחֵי
אֵין רַחֲמִים
יֵשׁ כָּאֵב עַד כְּלוֹת
אַתָּה מֵת לְחַיּוֹת
מִתְפַּלֵּל לְאוֹת
עַל מִזְבֵּחַ הַכֹּל

דְּמֵי אַחֵי
זוֹעֵקִים זוֹעֵקִים
לֹא קֶשֶׁה עֲרֵךְ
מְשׁוּחַ בְּשִׁמּוֹן
נְדִיב

עוֹטָה עוֹר כְּנָמֵר
עוֹלָה בְּהֵר יוֹרֵד בְּגִיא

עַד אַחֲרוֹן הֶרְגָבִים חוֹנֵן
טָרֵף טָרֵף הַבֵּן
טָרֵף טָרֵף הַבֵּן
טָרֵף טָרֵף הַבֵּן

אֵין מָנוֹס

אֵין מְנוּחַ

אֵין פְּדוּת

וּבְנֵי קִיץ אוֹרְבִים

הִנֵּה הַמְאֻכֶּלֶת בְּנֵי
הִנֵּה הַעֲצִים בּוֹעֲרִים
עַל הָאָרֶץ אֵימָה גְדוֹלָה
וַיִּרַח וַצֹּלַע גְּבֻעָה.

כמו ענן

כִּמוֹ עָנָן בְּאֵין אוֹנִים
אַתָּה נִסְחָף לְעֵבְרִים
כִּמוֹ אוֹנִים בֵּין הַבְּתָרִים
דְּמָה נִגְרָף בְּרֵהֻטִים
אֵיה הַבְּרִית
אֵיה הַהִבְטָחָה
אֵיכָה בְּגֵדָה קְרִיָה נְאֻמָּנָה?

כִּמוֹ יֶלְדוֹן נוֹשֵׁק אַחֵיו
בְּכָל לְבוֹ עֵינָיו וּפִיו
אַתָּה אָהוּב וּמְאֻהָב
אַתָּה חָלוּם כִּמוֹ אָבִיב
הִנֵּה אִמּוֹ הִנֵּה אָבִיו
שָׁחִים לְלֹא נַחוּם סְבִיב
וַרְק שְׁתִּיקַת אוֹתָה קְרִיָה

כִּמוֹ שְׂאוֹל לְאַשֶׁת אוֹב
כִּמוֹ שְׂמֶשׁוֹן מוֹל שְׂדֵה עֲזָה
לְעֵת תְּפִלָּה אוֹ נְעִילָה
אַתָּה הָאוֹת
אַתָּה הַתּוֹכַחָה

בינה ברזל

סוס נורא

איזה סוס נורא
עולה מן המלחמה
סומא.
כנפיו משכלות
וקול הדהרה
עולה מקצה המלחמה
לסופה.
סוס נורא, סוס כחל
סוס נחפה בפז,
פגע-סוס
סוס שעניו מנקרות.
עולה מפאת ים,
מקצה שדה,
מאין אפק מאין סף.
סוס שצהלתו רמה
והוא מגשש את דרכו,
וחרדה...
אין לו פרש,
או נתיב
ואין לו תקנה.

מצבה

אוהז באבן,
לופת דלתות נחשת,
נלבט אל סף בזלת,
נלפת.
סוסו דוהר באין קול,
בתנועה אטית,
של אור ופרגים
ושדה.
בוטשות פרסותיו
ענני חלום,
והוא מתנשא ודוהר
אל שערי רחמים גדולים
של שקיעה ארגמנית,
חולף מהכא לשם.
כמה האבן מתה הערב
כמה הבזלת קשה!

ראובן ארצי

תבוא הרוח הצפונית הטובה

במקדם או במאחר
תבא הרוח הצפונית הטובה
מערכות סיביר
מן החוג הארקטי
או מאצבע אלהים,
אסל עמוס אגנות סערה
על צוארה

היא תרוקן את רביביה
על כל מצבות האבן החדשות
והישנות
ותשטוף לרגע את הכאב שנתערבב
עם שכבת האבק
שהעלו נעלי המנחמים

ואנחנו נביט מן הצד
נשתאה איך השיש המת
קם לתחיה
וקורנות אותיות ההנצחה,
אך הברכה "ברוך מחיה המתים"
נחנקת בגרון

אלול תשס"ה המלחמה בלבנון

אולי התרצה?

ימים מעט אחרי שהירי האחרון
נדם
הגיח גשם אוגוסט פתאם ושטף
את אבק ההרס
ואת הדם
יבש השכל עם גדמי יערות עשנים
והכאב
נקנה עם הזרמים העכורים
אל אגן הלב

קבע החזאי שמתרחשת התופעה
מזמן לזמן
אולי התרצה האלהים ונתן סימן?

אולי התרצה

הכך רצה?

ראובן ארצי, שלוחות – אב תשס"ו

איתמר יעוז-קסט

גורל – בחודש אב

א.

הזכות לשות את ספּל-הקפה
בדומית מרפסת דירתך בחיפה או בנהריה, בשעת בין-הערבים,
הזכות לחסות בצל הזית או בחרש-אלונים בדרך העולה מכרמיאל לצפת,
הזכות לישון בלי חרדה בתוך ביתך על שפת היס-התיכון,
בעודו קורן בכחל-כחל של קיץ,
בלי צורך להטות אזנים להמלת צופר ישן שעל הגג מנגד –
ורק לומר לשמע רעש פתאומי:
ודאי צפור... אולי שרקרק שעף מול החלון...

אלי,

הלא יש זכות טבעית שהיא שמורה לכל בשר-ודם ---

ב.

ראה, הרחוב הזה למול ביתי יפה כל-כך
בהשתפכו לתוך הדמדומים, עת האויר רוטט קלות-קלות
וחלונות בו נדלקים אחד-אחד – כאתותים לשמי-שמים:
תן מנוחה, אלי, בלי מחשבות רעות על הרס וחרבן;
הלא תדע את נענועי האילנות פסוקי-האצבעות פה ברחוב
עת כי צומחים בחפזון מתוך החול המלהט והצמא;
ושים לבך גם אל הבנינים, בעודם מותחים את קומתם
כלולינים מעמק השממה הקדמונית,
ומראה הארץ:
כיד-ענקים המחזיקה אבני-יקר
בגון הירק, התכלת והפחם,
ירשת אבות ואמהות מקדם, השואלים מתוך מותם
על פשר הימים,

– והעפר פורח באויר,

אל-נא תתן, אלי, לטעם העפר המר
לנוח על שפתינו ---

ג.

"חבלי משיח" – כף ראיתי, כתוב בגרפיטי על קיר
וידי קפצה מתוך חרות-פתאום על פני האותיות;

אולם בהגיעי עד שפת הים – נתר לבי בתוך חזי,
שמעו אזני כעין "בום" על-קולי מעל החוף,
אף-כי הים הוסיף להתנחשל כהרגלו
מקרין תמונות שמים בדרך הדמיון:

גדוד חילים שחורים ולבנים
דהר מבין העננים אל-מול האדמה...

ד.

ואולי

גורל הוא זה:

חרדת-האסונות והחשש מעקירות-תמיד,
להיות רוצח אל, אופה מצות בדם
ומבצע פשעי-מלחמה;
ולהתפלל למען הזכות

לשבת בשלוה ליד שלחן-הסעודה עם ערב, בחיפה, או בתל-אביב,
אכן, גורל ללא תמורה הוא זה, שרק מחליף את נציגיו על-אדמות, תו לא:
סנחריב, טיטוס, נסראללה – חלופי שמות בלבד, משחק עתיק-יומין באותיות...

כך גלגלתי שלל שמות על לשוני והייתי משתאה: האם זכאי אני לשלות-השקט
יותר מאבותי? ועל שום מה זכותי רבה יותר מזכות אבי לאשר,
בעוד תני תשעה באב מיללים בתוך דמי, אף-כי אני בלבד שומע את הקול
בלב הקיץ השרוף, הוא חדש אב – החדש בו פקחתי את עיני לראשונה,
בעוד עומדת החמה מעל נהר מכסיף של עיר-שדה כחלה וגמדית, בארץ המדיארים,
וגם הים עוד משחק בתלתלים-של-אור, למרגלות העיר הרחוקה – שעונה במרפקיה על חולות-זהב;
אולם, בעת ההיא נשמע הד קלגסי-ברזל בחום-שחור לארץ רחובות אירופה וצליל הפעמונים נדם,
ואף-על-פי-כן הגחתי אל האור מרחם אם שבבשרה נקבע בכתב ה-ד.ג.א.
"מזל-פלוטה", אך לחנם בכיתי בקול רם, הרי מעבר לחלון המתנבא לרע
פרחיי-השמש עוד זקפו ראשם ביהירות, בערוגות גנת המשפחה,
ועכשו שואל אני, מקשה ושוב שואל: מהי הזכות, אלי,
שעוד שמורה לי ללא-עוררין
בעולמה?

ה.

כלי-משחית,

שוב כלי-משחית ואש מירכתי צפון,

מפנת הרחוב, מחוף הים ובתוכי;

נדמה, נולדתי לשמש כלוח-מטרה ליריות.

עִפְתִּי. גם חריקת הדלת מבהילה בקיץ זה;

אף-על-פי-כן אני שותק, נושך שפתיים ושותק,

הרי אני יודע: נתנה לי ארץ זו ככפרה-וגמול

על היותי מצל מאש, יליד מזל-פֶּלְטָה וכן גדר-התיל,

כאלו מלאך ללא-כנפים קבע את גורלי

עד בוא מועד, עד העלות כוכב בשולי השמים

כמה שנאמר: "כי הנה החשך

יכסה ארץ

וערפל – לאמים

ועליה יזרח ה'..."

ושמא המראות דמיוניים בלבד,

אי-שם בתוך "מרחב מוגן" פנימי או חיצוני, מקף דמיות

מן העבר כבקירות מגוננים, והדמיות נושאות קלסתר בני-משפחתי,

גם השלחן ערוך, קורנת המפה בצבע הרקיע שמעל

והלחם והיין מזמרים

בקול דק-דק;

ראי,

רעיה,

הכל נתן בזכות ותוך גזרה-מראש:

אביך וגם אמה יושבים לצד אבי ולצד אמי,

הילדים משחקים שורות-שורות בלב הזמן

כאילנות היודעים את סוד הקיץ ההזוי

ועל-כן נותנים פרותיהם בעין כה יפה,

רמון ותאנים ותפוחי-זהב,

ואור זרוע עליהם

כבשנה,אלי.

(חודש אב, תשס"ו)

פסיפס – שירים חדשים

יאירה גינוסר

דיסקט הציפורים ברדיו

טבעת

שוב אפתח לי תריס וגם חלון אפתח לשחר,
שוב עולה המלל, יום טוב, בקר טוב,
שוב העץ מבטיח אור וצפרי השחר מציצות בו
כאלו הן דיסקט ברדיו על סף החדשות.
שוב אותו דיסקט צפרים
כי ברדיו הכל אנשים.
יום טוב, בקר טוב,
איש נסה הלילה לרצוח את אשתו
פצועה אנושות הבהלה האשה אל בית החולים
ובשעות האלה מנתחים אותה.

מאי, 2005

בית של אהבה

שמרנית

זוג שכנים ותיק בדירה הסמוכה,
לפני שלש שנים הלכה לעולמה,
הוא הלך לפני חדשים. שקט.
כרגיל, זר שוטף את המדרגות
מעלה אל המעקה את זוג שטיחי הכניסה,
השטיח שלהם כבר טעון אבק מועקה,
שלי עדין נקי.
כשחדר המדרגות עדין לח
בלי משים אני עושה בו סדר
בתנועת יד קלה, בלי לחשב,
אני מחזירה את הזוג למקום.

20.1.2005

לא בצדיה, בלא כונת זרון,

צרעה נכנסת לחדר

צרה צורות מעגל על זכוכית החלון

מחפשת נואשות להמלט

כטבעת שמישהו חפץ להסירה.

גם הפחד רוצה

להמלט מאבריה הזועמים,

תזזית זזה בזמזום

צרעה על חלון זוחלת במעגל.

ולו אני צרעה שבויה

ולו אני שבויה ומאימת,

ולו מפת פחד גלוי, ולו אין אונים,

אני רוצה לצאת.

16.1.1990

* * *

הָאֵשׁ בְּנִפְשָׁהּ הַתְּשׁוּשָׁה שׁוֹב לִוְחֶשֶׁת לִוְחַכַּת זֹוּחַלַת
מִצְלָעֵי הַפְּצוּעָה וְאֵת צִפְעֵי שְׁלֵא חָלְבוּ לְשׁוֹנוֹ. חֲלִבְךָ מְשַׁדִּיךְ נוֹטֵף וּפּוּעָה הַטְּלָה מְטִיל גְּלָלִיו
וְהַנִּיחֹחַ חֹחַ בְּעִצְמוֹתֶיךָ מְגַרֵד וּמִי שֶׁתְּלָה עַל גְּדֵר תַּכְרִיכֶיךָ צָמֵר צָהֵב בּוֹכָה לְכַתֶּךָ
תַּחְתֵּי אֲדָמָה שֶׁנִּרְדְּמַת וְאֵד שֶׁל אָדָם מִשְׁתּוֹלֵל שְׁמִימָה נוֹשֵׁם שְׁחֹר שָׁח לְנַפְשׁוֹ הַתְּשׁוּשָׁה
לְחוֹשׁ שׁוֹכֵב מִחֲשָׁבוֹת אֲמַת הַמֵּת בְּצַפְרָנֶיךָ חֵי פְצוּעֵי שְׁמַע אֵת הַצְּבוּעֵי הַצּוֹחֵק
וְהַצִּפְעֵי עוֹד צָף בְּדַמְךָ מִי שֶׁתֵּל בְּךָ אֵת הַלְּחָשׁ לַח גְּשׁוּם בְּשִׁטְחִים שֶׁם אֲנִי שֵׁט חוֹשֵׁשׁ
קוֹלֵךְ קוֹלֵךְ כְּלָה כָּל קְלוֹת אֵלֵי מִתְּלַקַּח יֵשׁ בְּךָ אֵשׁ בְּשִׁטְפָה נוֹשֶׁפֶת, הִירַח הַקּוֹרֵד
כְּקִרְרָה מְפִיחַת נוֹפֵחַ רוּחַ עַד חֵלִי, שְׁפִתֶיךָ שְׁפִטִים תְּהִיֹוֹת הֵייתָ רוּעָה בְּעֵדֵר תָּמִים מְדִי

* * *

שְׁרָשִׁיו שְׁאֵבוּ אֶהֱבַת אָכָּךְ נִבְּק נִבְּק בְּעֵץ אֲשֶׁר
נִצַּב כְּצִיּוֹן נִרְאָה מִרְחוֹק בְּמִרְחָב הַסּוּעֵר מַעֲמוּדָיו
עַד גְּבַהֵי מְרוֹמִים הוּא רוֹאֵה עַל הַנִּיר צֵל הָעֵיט שֵׁט
בֵּין אֲמֵרוֹתָיו חֲדָרוּ בֵּין צִמְרוֹת הַשֵּׁטִים בְּמַדְבָּר בְּדִרְכוֹ
וְהוּא יֵרָא יוֹתֵר מְשׁוֹנָה לְשׁוֹנָה מְשׁוֹטֵט בֵּין סִירוֹת בְּצִיּוּרֵי פֶּנֶת וְאֲדִי
חוֹל צְבָעוֹנֵי זְכוֹרֹן נֶפֶל הָעֵץ נַח נִשְׂרָפוּ שְׁרָשִׁיו עָלַי אֵילָן אוֹתִיּוֹת
בְּקַמַּל גְּחָלִים כְּבִים עַל לְשׁוֹנוֹ שְׁמִים נְמוֹכִים נוֹשְׁמִים בְּכַבֵּד
נְעֻלְמָה תְּהַלּוֹכַת הַנְּמָלִים בְּחוֹל חֲלִיּוֹת חֲלָשׁוֹת לִוְחֶשֶׁת חֲשׁוֹת בֵּין הַשׁוֹרוֹת
לְפָנַי שֶׁהַמֶּאֱכָל יִכְלָה שְׁרָשִׁים מְפַעֲפָעִים שְׁצָף וְצַעֲקָה חֲנוּקָה בְּשִׁנְתוֹ
שְׁנִית הַשֵּׁטָה כְּבוֹעֶרֶת בְּעוֹרְקָיו רוֹקֵם לָהּ עַל הַכֹּר קוֹצִיָּה נִצְתִים וְהוּא צוּעֵד

אל תקנה אביו חרב לבבו יבש לא ישאב שבועה
מבאר חרבה חרב ומריבות כבנים רביביו על רבבות חלם
מכאובי אביו עברו ובין הקברים סוכבו לבנות
בין עבים מהבהבים חבוי בבנותם ענוה הובילה
חבוייה בלבכם החטא חניתו הטיל בחולמים הללו
עכשו שאון עשן כנחשול
כשכל לשעות האש שרב שנשב שרקה
לה שרו שכורים משמים ממלקוש לשונם שמעתי
בשניות משקה חם חשתי איך השתיקה לוחשת האם לבתה אש

שולמית חוה הלוי

סיפורי בדים

והבד, לא בד השרוול
כי אם הגיד – הוא יקרע
החלצה הלכנה הרקומה
דבקה בכשר הגוף המשוע
החלצה אינה שועה לכאב
היא מתהדרת כאומרת
כאבה הוא המתעתע

החלצה הלכנה דבקה בי בחבה
החצאית נשמטת מירכי המצטמקות
הבד לבדו יספר את סופי. רק הבד
יתגעגע לחופי ימים לחדרי חדרים
לבמות, לכל הנוצץ ומפתה
לכל הסוער ומרפה שאהבנו
לנפלאות שרק אתה יודע

שנים שמעו שירה הוא מבחר מסכם של
חמישים שנות שירה של אחד המשוררים
המקוריים ביותר בשירה הישראלית.
אנדרד אלדן, בן קיבוץ חפציבה שלמרגלות
הגלבוע, חבר קיבוץ בארי שבנגב, נותן
בשירתו ביטוי מרתק לאדם הישראלי
בנוף הארץ ובמציאות הישראלית.
זוהי שירה עברית-ישראלית שאינה ניתנת
כמעט להעברה לשום שפה אחרת, משום
שהיא בוחנת ללא הרף, שוב ושוב, את
הקשר שבין צליל למשמעות, שהוא
מהותי לכל שירה באשר היא, ואת
האפשרויות המיוחדות שמאפשרת השפה
העברית, על עיצוריה, תנועותיה
וקולותיה, לבטא קשר זה.

הוצאת הקיבוץ המאוחד

עטיפה אחורית של הספר "שנים שמעו שירה"
מבחר שירים 1955-2005, הוצ' הקיבוץ המאוחד

ישראל הר

קראתי בספר

קהלת מולדת סבי
על תולדות אמי ודודותי
ראיתי בספר את תצלומי
דיוקנותיהם
סבא היה תלמיד חכם הוא היה
נועל עצמו בלילה במאפית המשפחה
בשוק הישן של העיר
תפקידו היה להשגיח על ערשות העסה התופחת
להדליק את התנורים בטרם שחר
הוא נפטר בדמי ימיו ביום פרץ מלחמת
העולם השנייה – הידיעה הגיעה בכתב סתר
אני כתבתי פעם ממתו הוקמה
ערשי עכשו אני כותב דלפה
עצמי מבשרי עפר פולין שפל כי חזיתיך

חליק

היא

החליקה אלי בעיניה
אמרה היא לה בלחש
גאותנית אני וזה רך
הוא בעל נפש הוא
יפרנסני.

האין העולם וכל בו
יספיק לי לכלכלתי
היש כמוני חסודה.

בסתר ארגת זממך
ולא צלח לך
ומפיר אר רך ה.

רישומים של אודרי ברגנר לספר השירים "סליחה"
שיראה אור בקרוב בהוצאת קשב לשירה

ישראל הר

שוקימגי

סוריאָל שׁר הפּנים שׁר על הפּנים
שוקימגי וְשׁוֹת' מַרְג' דִּידִי

מגבעת קטנה מפדחתו
בקיץ ובחורף דִּידִי

מעיל גשם עד קרסליו
תמיד דִּידִי מַרְג'

מגפיים בקיץ ובחורף סנדלים
מחיר תמיד דִּידִי

מכנסיו בקשי מכסים את ברקיו
בחורף ובקיץ דִּידִי

מתגנב לאוטובוסים — כשנתפס
חיוך על הפנים — ומשלם

דִּידִי שוקימגי מַרְג'
מפספס כבחורף תמיד

דִּידִי בקר צהרים וערב
ולכל אשר יפנה — דִּידִי

כסלחים פתרסים נפתחים —
שתק כבר פלשתי די די!

שביעיה דואו שלישיה

מתוך ארבע מטות בחדר הכואכים
שתיים עומדות תמיד ליד החלון הפתוח

אחד תופס מקומו בצד כיור הרחצה
במראה נשקף לו מיהו זה לימינו

דלת סוככת חורקת על צירים
טורקת רעש בתחנה ממנה

אחורי חלון ברוש ארוז נעים לי נדים
מסתירים מערבלים היום והלילה

רוח סב הר קול אים בכי קריאה לאם
לאחות להצלה אוי לישועה יאוש

מתוך ארבעה שוככים על מטות בחדר הנורא
תמיד אחד בלתי נסבל צורח כל היממה

מדבר מלמל אל הלא קים בשפה כמו תינוק
הוא מבלבל שמונה תשע כמעט תשעים ושמונה

אתא בקר אחד אתה נרדם מעירים אותך
הם לחץ יציאות דם גדולה קטנות סופסוף

נצלת
פקעה זכותי עלי לצאת מהפרוזדור הארוך
עד הפעם הבאה

מתוך הסדרה: שירי בתי-חולים

ישראל הר

רקונקיסטה*

דיוקנו של ישראל הר

הִירָא מְאָדָם מְסִתָּתָר בְּמִרְתָּפֵי עָרִים
מִפְּחָד מְלִשְׁיָנִים מְסִיגֵי לְעַג לְאוֹחֲזִים
בְּעֵץ אֲבוֹת וְהוּא כְּעֵץ הָעֵרְכָה צָמָא
עַל כֵּן – אֵינוֹ יוֹצֵא מִמְעֵרַת מִחְבּוֹאוֹ
לְשׁוֹטֵט לְתוֹר עֵינַי שְׁמָא
עוֹף חַיָּה צָפוֹר אָדָם יְצוֹר אוֹתוֹ

מִמְחִים תּוֹעִים בְּמִשְׁאוֹת הוֹכְרֵי אֶרֶץ
וְשָׁמַיִם נִתְקַף
פָּחַד מְשִׁיחַ עֵץ עִם רוּחוֹ
מְעִיט צְבִי אָדָם
מִרְחֵף בְּתַחֲתִית שְׁאוֹלוֹ
תְּהוֹ וְכֵהוּ וְחֻשְׁכַת חַיִּיו לְכֵן אָדָם
אֵל תִּירָא
אָמַר הַמְּשׁוֹרֵר לִירָא
הַמְּסִתָּתָר הַנּוֹדֵעַ בְּשֵׁם הַשְּׁבוּי מְלוֹזְעָנָא*

* רקונקיסטה – שיקום ובינוי מחדש לאחר כיבוש.

** השבוי מלוזענא – אליסאנא, עיר בספרד, ובה ישיבה שנוסדה על ידי רבי יצחק אבן גיאת.
(כמו – טוליטולה – טולידו). לקוח מתוך: "דאס אידישע ווארט", ניו יורק – אייר-סיון תשנ"ב

יואב חייק

איפה היית

איפה היית אדוני כשזה קרה?

בביתי. הייתי בביתי

ומה עשית אדוני

כשזה קרה?

אכלתי את ארוחתי

מה שמעת אדוני כשזה

קרה?

מוסיקה קרובה.

שמעתי מוסיקה

אחר כך היתה שתיקה.

אחר כך היתה שתיקה.

אולי בריות צחקו כאלו

המדבר הוא רק בהלצה טובה

ועדין אדוני? אתה עדין?

אם אני עדין,

נסה להסביר

ונשא את עיניו לראות

אם גם שמו רשום

בכתבת שעל הקיר

אך כדור הארץ בשלו

אך כדור הארץ בשלו

כאלו רק בגללו

ואין שום זוטות

והוא סוכב וסוכב

מבלי להטות

את הכף

לעולם

ואת צלם של כווניו

מטיל רק בהחבא

הרי לא להנבא בקשו אותו

אלא אך להרגיש ולו מעט

איזה מסע צנוע

שעם צידותיהם גם הם יחד אתו

בסבובו מתחילים לנוע

לפעמים

אולי משם לכאן מכאן לשם

שלא לשוא יתגנבו להם הימים

עד אשר ידלק האור

יואב חייק

יום חָדָשׁ

אֲזַי מָה יֵשׁ לָךְ לְמַהֵר לְצַחֲקוֹ שֶׁל אֹרְלוֹגִין
הַצַּחֲקָה רַק בְּקֶצֶב הַשְּׁעוֹת הַנִּמְנֹת?
הֲנֵה גַם הַיּוֹם, כָּל הַיּוֹם,
בִּירִיד הַחַיִּים הַזֶּה,
אֶתְּהַ עֲדִין תּוֹכֵל לְמַכֵּר
גַּם תּוֹכֵל לְקַנּוֹת

סְלִיחָה

וּכְבֹּר הַיָּמִים הוֹלְכִים וּמְתַקְצְרִים
וּבְלִילָה שִׁיבּוֹא אַחֲרֵיהֶם
לֹא אֶסְפִּיק
גַּם לְפֹזֵר גַּם לְאַסֵּף
עַד הַתְּחַנָּה שְׁסַמְנֵת
אוֹלֵי מַעֲבָר לְגִבּוֹל
וְאַשְׁמַע סוּף סוּף
אֶת הַצִּלִּיל הַמְּשַׁדֵּל

עַל כֵּן, סֶלַח לִי אֲדוֹנֵי
אִם קִדְּמָה אֵירָה אֶת הַחַץ
אַחַר כֵּף אֶסְמֵן אֶת הָעִגּוֹל
בֵּין כַּה וְכַה אֶף אֶחָד
לֹא יִבְחִין עוֹד
בְּהַכְדִּיל

מתוך ספר שירים חדש,
העומד לראות אור בהוצ' עקר.

בְּבִקְרָה בְּבִקְרָה
הַשְּׁמֵשׁ מְדַלְגֵת כְּאֵילָה
בְּמִדְרוֹנוֹ שֶׁל הַר הָאֵפֶק
וּמְמַלִּים שֶׁנִּרְדְּמוּ כָּל הַלַּיְלָה בְּשִׁלְטֵי דְרָכִים
נִתְקוֹת אוֹתֵיזוֹת לוֹהֶבוֹת
מְזַנְקוֹת לְהֵיוֹת שׁוֹשְׁבֵינּוֹת לַיּוֹם חָדָשׁ
שֶׁכֶּבֶר מִתְרוֹנֵן וּמִתְפַּרְכֵּס
כְּמֵאֵהֶבֶת מִפְתָּה
וּבְצִהָלֶת סוּסִים
פּוֹתַח הַרְחוֹב אֶת קְלָפָיו
בְּהַלְלוּיָהּ שֶׁל לֵב וַיְהִי לֵב וְתִלְתָן
בְּקָר טוֹב לָךְ חֶלֶב
בְּקָר טוֹב לָךְ לֶחֶם
בְּקָר טוֹב לָךְ אֲדוֹן
בְּקָר טוֹב לָךְ גְּבֵרֶת
וּכְמוֹ בְּנֵי כְּנָף, שֶׁהֵנָּה הֵם מְצַמְחִים נּוֹצוֹת
לְעוֹף אֶל תְּשׁוּקָתָם –
נְשִׁים וּגְבָרִים כְּבָר מְנַפְנְפִים
בְּצַעֲפֵי מִשְׁאָלוֹתֵיהֶם הַצְּבָעוֹנוֹת
כְּדָגִלִּים בְּרוּחַ
חוֹפְנִים סְכָרִיּוֹת בְּתַכְלֵת-וּלְבָן
שְׁכֵתוֹבוֹת-קַעֲקַע בְּרָקִיעַ זָרְקוּ עֲלֵיהֶם
וְהַחֲלוֹנוֹת כְּדוֹרִים פּוֹרְחִים בְּאוֹר,
נִפְתָּחִים בְּחִמְדָּה אֶל יוֹמָהּ הַמְּפֹזֵז,
טָרַף חַי בְּמַעֵי הָאוֹר,
לְהֵיוֹת כְּלוֹ אַרְיֵס מִחִמְדִּים שֶׁלָּךְ.

חנה בדולח

כולרו של רוול

היא עמדה זהובת שער
לפני שנולדה,
קטנטנה עם שמלה אדמה
ונקדות לבנות,
אחזה ביד בני המתבונן בה
מנקדת גבהו שולח אלי
מבט זריז גאוה נסתרת,
פתאום נתקה ממנו והחלה
לרקד לפי המנגינה.
הסתחררה שמלתה האדמה
הנקדות הלבנות התפוררו
התלתלים הפכו לזהב
שמש צוחק מתוק,
בקצב הכולרו של רול,
הרד הספון בגופה
בעדנה, עוטף אותי,
ואת כל היפי הזה
אספתי אל תוכי
בעינים עצומות,
עד סיום המנגינה.

הטלפון מחדר הלידה

אמא! היא נולדה
היא בחיקי
בתודעת מתיקות קשה להשגה
קטנטנת.

דמע חונק קולו
פולט חוט משי דקיק
נפרם מפקעת חתומה
בתא מרפד,
נחבא בין החסד העדין
של האהבה.

אמא! היא נולדה
משקלה 3.380, אור צפון
בעיניה העצומות,
דמעות שוטפות פני
כמו נובעות ממעין
מפכה שמחה.

אמא! אני אב!

חנה בדולח

אולטרסאונד

הראש נראה כברור
מערפל בברק אור
מגופו של בני
ספון ברחם אמו
בחסדו הנוזל, שט
בעצמאות שברירית
שקולה למסתורין
באדנה תת קרקעית
נוגעת בי ברצוד
אשר מפעפע
בשמחת הבטחה מבקרת
הנכד שלי.

פנינה

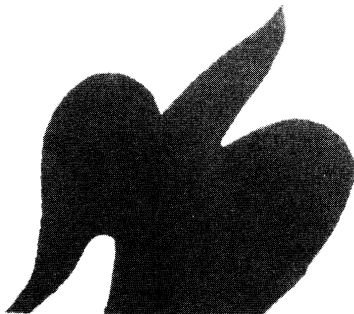
לגליה שלי

ראשה צמוד לצוארי
כמו גוזל
נשימתה כזרזיפים זכים
מנטפים טהר,
גופה בכפותי החופנות אותה
כממלכה סגורה בין ההרים.
ואני היושבת בחוץ
וצופה למרחבי האוקיינוס
למרחק האל נודע
תוהה לעתידה.
מטילת בהנאה לאחר שפל הים
הנסוג לאי, מוצאת
אוצרות בקרקעיתו הנחשפת,
שם זהרה פנינה
הרמתי אותה נפעמת
בזהירות רבה.

ראובן דותן

שלוש שתיקות

1. הצפור שתקה
לילה הגיח אל תוך תהום האשמה
שתקה הצפור
כי לילה.
2. הנערה שתקה
אין יותר טוב משתיקה
כשאין כבר מה לומר לו
והלכה.
3. שתק הגבר
אחוז בקוריו
נתון לגופו
כאב צורב
נח בגופו.

אודי לזר

הולדת השירה

לראובן דותן

על השלחן עומדת המנורה
ואשה לבנה נצבעת באור
מחשבה לבנה חולפת קרירה
בין המתג והאור

מגע של שירה ברוח שכורה
לילות ארכים על מטה סתורה
הולידו ילדה צהבה, בהירה

כשהוא משפיל את עיניו
בכדי לא לפגע
במואר כל כך יפה
צלילתן במחשבתו
בלתי נשלטת.

חופשי

מה נותנים לו לאיש המדבר?
מה אם לא
מדת האפסיות
שהתגלתה בו.
ומה כבר לעזר במחי
שכל הדבורים הם בכי.

לאחר ישיבה ארכה
אתה בא חשבון:
אפס עגל
אפס נגל
מעל לבך –
הנה
חפשי
עכשו
חלום
בלהות

פרחים וציפורים

פרחים של אתמול
שאיש לא ראה
הצפרים זוכרות בקנן
ופני אלהים מרחפות בענן
לכבודן

והרוח שאנן
ירד אל הגן
לצחק ביפיים
שנגע בגנן

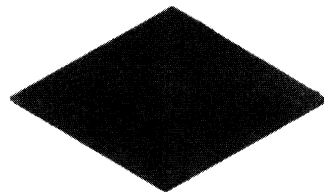
דודו אייל

מתגעגע

שעות אני מתגעגע לבית אמי
שריחותיו הולכים עמי.
בדמיוני רואה
חדר ועוד חדר
דלת ועוד דלת
וחלונות עם זכוכיות צבעוניות
בוהקות באור השמש.
גנת הבית המטפחת
זועקת בירק.
ספרים מפזרים בכל פנה.
שדה
מטבח,
ריחם של תבשילים מיחדים
עולים באפי
בעודי מתגעגע לקולות הצחוק
ולמדרגות הבית שם חשתי בטוח.
אם אשוב ממסעותי
אחזר לבית אמי
כדי להתגעגע לה.

זמן

הזמן שמאבד עצמו
מבלי דעת,
מפעם לפעם מכלה
את זעמו בנו.
שורט לנו את המצח
גם אם היא נחושה.
מדלל לנו את השער
השחר והמבריק.
מלבין פנינו ברכים
ומותיר אותנו המומים
כל פעם מחדש.
הזמן מתעתע בנו
כי לפעמים אנחנו נראים
טוב מאד גם בשעת שקיעה,
ולפעמים נראים לא טוב
גם באור השמש הצוחקת.
הזמן הקורע עצמו
משחק אתנו מחבואים
דוחק בנו להמשיך הלאה
כל עוד אנו חיים.

יעקב אלג'ים

שני פמוטים זקנים

שני פמוטים זקנים מפהקים על שלחן השבת –
אמש עוד בערה בהם אש הבשר הקדוש;

טלית קמוטת פנים שוכבת מתה –
הבקר עוד עגבה, מתוחת סבר, על כתפותיו של איש
צעיר;

בין שחרית לבין סעודה שניה
זמן עתיק נשכב רצוץ על המטה
נוטל פסק זמן של טרם סעודה
מתיר את שרוכי עיניו, לשעה קלה
עוד מתרפק על תפלה של שחרית.

את שעושה מרבדים –
אם חנף שלך משקר
למי תמכר את הכל יפיה?

זכר: עוד מעט מלאכים יברכו "המוציא".
תגיד להם, אנשים צריכים לברך "המוציא".
תגיד להם שאנשים שיברכו המוציא
צריכים לדעת שאסור להוציא
רק לחם מהארץ: תגיד להם – אנשים
צריכים לדעת – מי שמוציא חלק
צריך לדעת להוציא את השלם.

תגיד להם,
אני יודע מי
שמוציא לחם מהארץ –
אתה יודע שצריך
גם את הסכין
מהארץ
להוציא.

*

משהו נכנס לי לעינים
אני חושב שזה היה גרגר מבט של אנה טיכו
שקפץ מתוך שריגיו הנפתלים
של גרגר פחם רשום,
משהו נוטה לנהר
מעל לשלט של הדוקטור:

"כאן חיו ועבדו העין ורופאה"

גאולה פלחן

*

כי לא יראה האדם את עצמו
וחי

ימים שכוחים אורבים בו
להתרת הברית עם הליל

הבטחות מלעיגות על עצמן
ספונות במבט החתום

חרבות בנינים שמעולם לא נבנו
מדפקות לשוא על דלתו של אדריכל הדמיון

הצחוק הפורע סדרי עולם
נבלע טרם לדתו במרתף הרעבתן

הטהר המתנשא על המציאות
חושש מאבדן במגע עם הממשי

היקר מכל – אובר בתרגום
אבל, זו דרכה של הולדה
זו דרכה של בריאה

כי אין שלם
מחוץ למעגל האינסופי של התהוות והפסד

פשוט אין

*

הבית שתול על קיסמים דקים
התהום משקעת במחשבים
בסיס לקיומו
ואים בחרבנו

תהום אורבת ואוהבת
פוטנציאל אינסופי של אפשריות
וודאות החמצתן

צמיחה אינסופית – וגניזה אינסופית

תהום,

את הנושאת את עבר העתיד – ומאכלת את חלומות ההנה
קולך לא נשמע – ודממתך בוקעת רקיעים
רחוקה את מכל – ולב ההנה בך הוא

את ההעלם המחלט – וההתגלות הבסיסית ביותר בנפש כל חי

את המוסיקה שכל השומע אותה יחרש
ואינסופיות צבעיך מלגלגת על הדמיון המשלח ביותר

את הלא כלום המתריס את אינותו
ולכן את הכל הכובש את עצמתו וזן אותנו בחיים

21.7.2002

גאולה פלחן

*

מכל
אשר חוצץ
בין הדעות לאמת

ממעמקים
ומגבהים
קראתי

מן
השחר
המאחר
ועד
ללילה
המשתהה

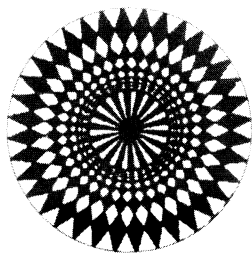
משמשות
ומלילות
אין-כוכבים
בהם
טבעתי

העין
קשובה
לקול
המזר
והנפלה

מקריסת
הלב
ומהתפעמותו
עד
ללא-הכיל

מקצר היד
ומתושיה
שעז תגדיל

מן
הערפל המבהיר
ומהראות המסמאת

אלישבע גל

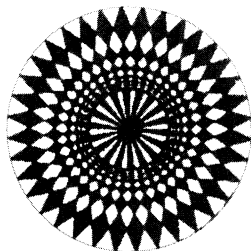
פרידות קטנות

מתחילים בקטנות,
פרדה אחת ליום, נגיד,
קטנה, נקדתית,
שלא תצור גרעון ענק
בבת אחת.
אפשר, למשל, להפרד
מברק עינים או גמישות הגו
יום אחד,
למחרת – מבית הקפה הקטן
של בקר-חברות, מפנקס הטלפונים הישן
או מהמערכת בסלון, מהעתון היומי,
מהספרים, מערמת הכתובים
מהמנוי לקונצרט, לתיאטרון
וגם מחנות הירקות שכל השנים.
אחר כך נפרדים מהכי יקרים
אחד אחד.
כשפורסים את הפרדות
הרבה יותר קל
וגם הגיוני, בעצם,
בסוף נפרדים מהעצב.

מלים שהיו יכולות

קירות חדרי משלי רפדתי ספרים
טורים טורים מזגגים
למשפחותם ולבית-אבותם.
חטאתי כלים לכתב במ
גם תאורה מיטיבה התקנתי
במקור פנימי מדיק
לשלף בכפפות שוקקות
את הרך המגיח
מן השקט שבעין הסערה.

מה עולה מן השקט הסמיך הזה?
רק ציוצום הכבוש של עכבישים
ומלמולי עלים בעציצים
והם מפזרים לי את הרגע
של המלים
שהיו יכולות להיות.

מירה הרשקו

דפי סתיו

השעות שלי נושרות תמיד
לא רק בסתו
ואני מתחדשת לכבודך
לך אתן לעלעל
בדפי, בחדרי
אתבצר בגופי
כשטיח של עלים
תפארת חיי
ואתה תקטף.

סימני חתול

אני משאירה בך סימנים
של מי שתמיד אהיה
מכילה אינספור נשמות
ודמיות שלא תדע
את נשמת, רק
ביום מערטל מן הימים
אגלה לך תשוקתי
המתקמרת
אחשף בפניך סימני חתול
שבי.

שושנה אידל

*

רכס הארבל מתפלל,
שחר פורט על זרועו
חוט של תכלת,
בדמדומים שוב נע ונד
ים תוחלת,
תהא שעה יפה אין קץ
וגואלת.

רכס הארבל מערביל
קנין צרוב שחור בזלת,
החמה אילת
מפצלת קרני שחר,
אגדת עז
קומלת כשלפי שלך,
וחומלת.

רכס הארבל מתערפל,
מול גלי סהר סירת
שטה בלב
על משמרת חן וחסד,
וכל שעה
אוחזת חוט של תכלת
וכנרת.

שׁוֹשְׁנָה קִירֵשׁ

וִיקֵי נִתְּן

דְּגִים

טְנִיס

שְׁעוֹת הֵיְתָה מִתְּבוֹנְנֵת בְּדָגִים
פְּעַם הָיוּ מְרַגְּעִים אוֹתָהּ
וּפְעַם מְדַאֲיָגִים
שׁוֹחִים בְּמַסְלוֹל קְבוּעַ
בְּלִי מוֹצֵא אֶל הַיָּם
זֶה עוֹד יִהְרַג אוֹתָהּ
וְיִהְרַג גַּם אוֹתָם
שְׁעוֹת קְשׁוֹת הִיא עוֹבְרֶת
שְׁעוֹת קְשׁוֹת
צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת נִסְיוֹן הִיא אוֹמֶרֶת
לְמַצָּא לָהּ פְּתוּרֹן
אֶפְלוּ שְׁאִין הַגִּיּוֹן הִיא אוֹמֶרֶת
יִשְׁנוּ פְּתוּרֹן
דְּגִים קְטַנִּים וּמְסַכְּנִים
אֵיזָה יִפִּי כְּמָה צָבָעִים
פְּעַם מְרַגְּעִים אוֹתָהּ
וּפְעַם מְדַאֲיָגִים

אֵין עֲנָנִים הַלִּילָה

אֵין עֲנָנִים הַלִּילָה

הֵם כְּלָם בְּרֵאשִׁי

וְאֵיזָה סְכוּי יֵשׁ לִי

כְּשֵׁאתָה קוֹשֶׁר כֶּךָ אֵת יָדִי

חֲשַׁבְתִּי שְׁשָׁנִי אֲנָשִׁים מְפַחְדִּים

מִבְּטָלִים הָאֶחָד אֵת הַשָּׁנִי

מתוך ספר שירים חדש

העומד לראות אור:

"ערכת פרידה"

עֵינֶיךָ גְּדוֹלוֹת נוֹצְצוֹת כְּזִיתִים שְׁחוּרִים בְּשֶׁמֶן.
בְּאִישׁוֹנֶיךָ הַחֵיוֹךְ הַנִּסְתָּר מֵהִכְהֵב כְּגַבִּישׁ בְּשֶׁמֶשׁ.
בְּקֶרֶב־בְּקֶרֶת אֵתָהּ מוֹכֵר צְמָחִים קְסוּמִים
וְתַבְלִינִים מְסִתּוּרִיִּים. וְאֲנִי קוֹנֶה,
מִפְּנֵי שֶׁכָּכֵל בְּקֶרֶב אֲנִי מַחְפֶּשֶׁת סִבָּה
לְשַׁחֵק אֶתְךָ
טְנִיס.
אֵךְ בְּמִקּוֹם כְּדוּרִים
שׁוֹלַחַת אֲנִי מְלִים,
טְלָלִי רְמוֹז.
מְלִים שְׁנוֹלְדוּ בְּנִדּוּדֵי שָׁנָה,
מִפְּסָלוֹת בְּלִבִּי מְזַעֲקָה וְשִׁתִּיקָה.
כָּל מְלָה – מְטַעַן רֶגֶשׁ.
אֲנִי שׁוֹלַחַת אוֹתָן וְרוֹאֶה
אֵיךְ הַסִּבָּל וְהַתְּקוּהָ
נוֹפְלִים
לְרַגְלֶיךָ כְּדוּר הַמְּדַבֵּר.
וְאֵתָהּ
עוֹמֵד בֵּינֵיהֶם לְלֹא תְּגוּבָה.
רַק עֵינֶיךָ הַשְּׁחוּרוֹת הַגְּדוֹלוֹת נוֹצְצוֹת
כְּזִיתִים בְּשֶׁמֶן,
בְּחֵיוֹךְ מְסִתָּר.

תרגומי שירה

אסתר פוראי

באו מים עד נפש

שא רחוק

שוב להענש,

שא רחוק

שוב להלכך בהבל נשימתו של המות

אל כסה הקדוש

ובנס להתודע אל השביל החוזר מעולם האמת

הרחק מעיני

מלאכי מעלה עלו מהנחל הדוהר.

מחם ידי

בועות קצף פתוני,

מהלם לבי

גושי סלע קראוני,

מאנקת פי הרוטטת

ימיני הונף אל-על להקיש על דלתו של אלוהים,

מצעדֵיהן המהססים של רגלי הכושלות

שא רחוק

כלבי הקט פרץ בבכי נביחות

ואני בנהר והמים באו עד נפש

את בכואות חיי השחורות.

מלתעות ברזל טורף נגסו

בצבעותי השסועות שגששו אחר מפלט.

נענשתי על לא עול בכפי.

ולא יקח הנהר את גופי התופח

כי ארשתי לי זה מכבר את האש...

מהונגרית: יעקב ברזילי

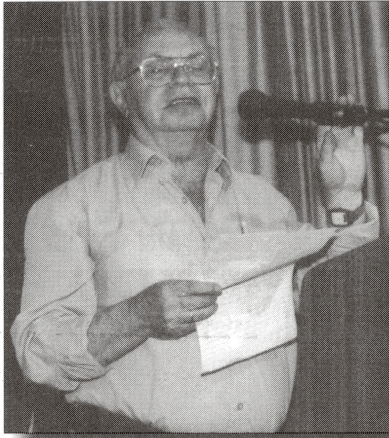
אסתר פוראי: משוררת יהודיה-הונגרית, חיה בפריז

רישום מאת המשוררת

פרס הופשטיין לתרגום שירה מיידיש – 2006

נימוקי חבר השופטים להענקת הפרס ע"ש דוד הופשטיין
על יצירה ספרותית ביידיש לשנת תשס"ו – 2006
למשורר יהודה גור-אריה

יהודה גור-אריה

יהודה גור-אריה הוא איש-עט רב-גוני ורב-תחומי – אפשר לומר: מולטי-מדיה חיה ויוצרת בשתי השפות: גם משורר, גם פרוזאי-מספר וגם מתרגם שירה ופרוזה מיידיש לעברית ולעתים, גם מעברית ליידיש. וזאת, בהיותו ישראלי בכל רמ"ח איבריו, וככזה הוא תופעה נדירה. יהודה גור-אריה שייך לדור הביניים של אנשי-העט בני זמננו, בתקופה שלאחר השואה, אשר שורשיו החלו צומחים בעולם שלפני החורבן – ב"עולם הישן", שהוכחד בשיא פריחתו התרבותית-חברתית. הוא יליד בסרביה הרומנית. נולד חמש שנים לפני פרוץ מלחמת היטלר ושלוש וחצי שנים מילדותו עברו עליו ועל משפחתו במחנה ריכוז רומני בטרנסניסטריה.

לאחר עלייתו ארצה בשנת 1950 החל יהודה בן ה-16 בדרכו הספרותית:

שניים משיריו הראשונים, שכתב ביידיש, נתפרסמו בכתב-העת היידי "ניוועלט".

בחלוף הזמן, לאחר שספג את היחודיות הישראלית, את האוויר והאווירה, את הנוף ואת השפה העברית – תחילה כחניך "עליית הנוער" בקיבוץ, בהמשך כחייל בנח"ל ולאחר מכן כחבר בקיבוץ אלומות ליד הכינרת, שם היה עובד אדמה ורועה צאן, חש עצמו יהודה גור-אריה ממש כבן הארץ. ואז גבר בו הרצון לממש את כשרונו הספרותי והוא החל להביע את חויותיו בחרוזי שיר, בעברית.

נטייתו ליסודיות המריצה אותו להשלים את ידיעותיו ואת לימודיו בתחום יעודו הרוחני: לאחר שהצליח להעשיר את נסיונו המעשי – תחילה כמגיה ולאחר מכן כעורך במדור ספרותי של עתון עברי מכובד, "מעריב", פנה ללימודי ספרות כללית וספרות יידיש ועברית באוניברסיטת תל-אביב. ועל אף נסיונו וידיעותיו שצבר במשך השנים, הוא גילה כאן את עושרן וקסמן של שתי הלשונות שבהן התנהלו חייו הרוחניים.

עם הזמן, בצד יצירתו העצמית – בעברית – החל יהודה גור-אריה לעסוק באופן אינטנסיבי בתרגום מן הספרות היידיית, "לשון שיש בה אוצרות של זהב ויהלומים" כדבריו. וכאשר הוא עוסק במלאכת התרגום מיידיש, הוא חש עצמו "ככורה יהלומים, אשר בעמלו חושף הוא ממעמקי האדמה יהלום יקר", כפי שהתבטא בראיון בכתב-העת הספרותי "פסיפס". בעבודה זו רואה יהודה גור-אריה יעוד לאומי ממש: לחשוף ולגלות את "היהלומים" האלה למען העם היהודי כולו.

אולם יהודה גור-אריה ממלא לא רק תפקיד של "כורה יהלומים" בלבד, אלא הוא גם בבחינת "מלטש היהלומים", המעניק להם את צורתם המודרנית, צובע אותם במטאפורה השירית ומוסיף להם את הברק הפיוטי. על כל אלה, ועל כך שאנו מוצאים ביצירותיו של יהודה גור-אריה תרומה פוריה לספרות היידיש בת זמננו, החלטנו פה אחד להעניק לו את הפרס על שם דוד הופשטיין לשנת 2006.

מרדכי צאנין

יצחק לודן

רבקה בסמן בן-חיים

דוד הופשטיין

אביב

ל-א. גורשטיין

דוד הופשטיין

מֵאִיִן מְגִיעָה הִיא,
זוֹ נְשִׁימַת אָבִיב?

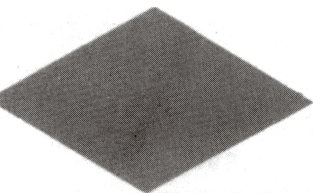
עֲתָה
פְּחוֹת חֶשׁוֹב לִי
בְּמִדְיָק לְדַעַת
כִּי אֶרֶץ אֶל הַשָּׁמֶשׁ
מְעַט יוֹתֵר נוֹטָה.

מְדָה אִינִי יוֹדֵעַ
לְרַגֵּשׁ הַמְּחַדָּשׁ,
עוֹד לֹא שְׁקֵלְתִי כְּבֹד
תְּכִשִׁיטִי הַבּוֹהָקִים,
תְּלוּיִים סְבִיב הַקִּירוֹת
שֶׁל מְעַרְכַּת עֲצֻמוֹתֵי.

דְּבַר אֶחָד בְּרוּר:
מִכָּל מְשֹׁאוֹתֵי הָאֶפְלִים
אֲנִי נָקִי.

דְּבַר אֶחָד בְּרוּר:
אֲנִי עַל סֵף תְּחִלָּה
שֶׁל תְּחוּשָׁתִי –
רֵאשִׁית שָׁנָה,
אָבִיב!

מִיִּידִישׁ: יְהוּדָה גוֹר־אֲרִיָּה
מֵתוּךְ: "זְכוּרוֹן דְּמֵי הַבַּתִּי"
מֵאֵת דוֹד הוֹפְשֵׁטִיין (מֵתֵרְגוּמִים שׁוֹנִים)
הוֹצ' רֶשֶׁפּוּם, 1984

פרס הופשטיין – 2006
ניתן השנה גם לזמרת
חוה אלברשטיין

הרצל חקק לקראת מצעד החיים

לבתי להבת-זוהר חקק

בצאתה עם ילדי בית הספר למצעד החיים, במוצאי יום כיפור תשס"ז

אתם הנערים, אתם הילדים שבגרו, אתם הולכים עכשיו להיכנס למלכודת הזיכרון, שכל הזמן היתה בסתרי הלבבות, מלכודת האש שפחדנו להיכנס אליה.
לכו לאותם מקומות שהיו תופת ונשארו תופת, וקחו אתכם את הזכרונות ואת המבטים של אלה שמתו שם, קחו אתכם את כל החלומות הקשים האלה וזכרו שוב ושוב שזה לא היה חלום, זו היתה המציאות שהתעוותה, המציאות שלבשה פני שטן.
קחו הכל והעבירו את כל קרונות החלום האלה לילדי כל העולם.
זה כבר לא שייך רק לכם.

כשאתם שם, אל תשכחו לרגע, שאלה שמתו שם, שהילדים הזכים האלה שמתו שם, היו אחים שלכם, היו בנים לאותו עם.
תנו לאותם אחים שלא הצליחו להגיע לארצם, למחוז המבטחים, את הזכות לחזור אתכם, להצטייד בדרכוניכם ולבוא אתכם לארץ, והם יישארו אתנו. אם תזכירו לכולם שיידעו לייחד קצת מזמנם לזכרונם של אותם ילדים קטנים, הם ירגישו זאת, הם ימשיכו לחיות אתנו.
וראוי שנקדיש להם מעט מזמננו, שלא נשכח, ורק כך נוכל לשמוע לפחות פעם או פעמיים בשנה את הזעקה המחרידה שלהם.

ראוי שנדע להבין את אלה שהיו שם וחזרו משם – הם חזרו חיים, אך לא חזרו לחיות באמת לעולם.
אהוד מנור כתב פעם:

אתה אף פעם לא יוצא מזה
הבור הפעור בתוך הגוף
המועקה הכבדה בחזה
והעצב המתוח, החשוף.
אך לפעמים, כשהיאוש מוחלט
אתה רואה עיניים ושומע אנחה
ומבין שהקול והמבט
שייכים לאותה משפחה
ויש לך פתאום סיכוי
לרגע מנוחה
לצל שכחה,
אפילו לשמחה.

זה אומר שאי אפשר לשכוח, זה אומר שהחיבור לזיכרונות האלה נחוץ לנו כדי שנבין את עצמנו, את עמנו, שנדע לכוון את התנהגותנו בעתיד.

אתם תלכו בין הכבשנים ואתם תהיו אלה שצועדים במצעד החיים. אתם תלכו בשבילי השאול והגיהנום ואתם תדעו שעם ישראל חי.

עם ישראל חזר לארץ אבותיו כי הבין שאין בגולה שום פתרון אמיתי.
כשלחמו הפרטיזנים בנאצים הם שרו:

זה היום נכספנו לו עוד יעל ויבוא
ומצעדנו עוד ירעים – אנחנו פה.

אנחנו עדיין שומעים את פסיעות האבודים במחנות המוות, ואנו יודעים שאסור להדחיק זאת, שמצווה לנצור זאת בלב, שהרי כך אמר הבעל שם טוב:

השיכחה היא גלות
הזיכרון הוא הגאולה.

ועל כן לא נשכח – ויחדיו נזכור את הנדר שנדרו אותם שהיו שם, ונהיה שותפים לנדרם:

לזכור, לזכור כל דבר
לזכור ולא לשכוח, לזכור ולא לסלוח,
לזכור – ולספר!

ונסיים בשיר שכתבתי לא מזמן בעיתון ילדים, ושם ראיתי את הסמליות בכך שאותו טלאי צהוב הפך למגן דוד של עצמאות, שאותם פסים נוראים של רכבות הפכו לסמלה של מדינת ישראל, הפסים בכחול לבן על דגלנו, וזה השיר שלי:

שמות, שמות וחלומות

שם על הקיר הכואב
הקיר האלם, הנושם
שמות שמות שמות
ב"ד וְשֵׁם".

כְּתָנֶת פְּסִים וְעוֹד כְּתָנֶת פְּסִים,
בְּעֵלֵי חֲלוֹמוֹת נִשְׁרָפִים, מֵתִים,
מוֹבְסִים – –
וְהָעוֹלָם שֶׁתֵּק, וְהֵם חֲכוּ
בְּתִקְוָה, בְּחִרְדָּה.

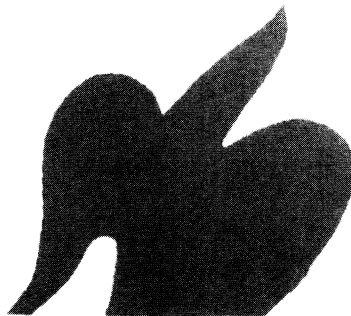
וְאֵלֵה הַשְּׁמוֹת שְׁלֵהֶם, וְזֶה הַקִּיר
שֶׁל הַפֶּשַׁע הַנּוֹרָא, שֶׁל הַהִשְׁמָדָה.

שְׁמוֹת, שְׁמוֹת, שְׁמוֹת,
וְזוֹ הָאֲבֵן הָאֵלֶמֶת, הַזּוֹעֵקֶת,
הָעֵדָה – –
פְּסִי רִכְבֵּת שִׁמְשׁוֹ לְהַסְעֵת יְהוּדִים
לְמַחְנוֹת, לְמִשְׁרָפוֹת,
וְהַקִּירוֹת אוֹמְרִים הַכֹּל, עֵדִים
וְתַפְלוֹתֵיהֶם עֵדִין מִרְחַפּוֹת

וּמוֹל הַקִּיר הַנּוֹרָא, הַנוֹשֵׁם
מוֹל הַזְּכָרוֹן שֶׁל יָד וְשֵׁם
עִם קָם מִן הָאֶפֶר קָם לְתַמִּיד:
הַטְּלָאִי הַצָּהָב הַפֶּךָ לְמַגֵּן דָּוִד
פְּסִי הַרְכַּבֵּת הֶפְכוּ לְפִסִּי-תַכְלֵת,
דָּגֵל מְדִינַת יִשְׂרָאֵל, תִּקְוָה וְתוֹחֵלֶת.

וְאֲנִי עֵדִין רוֹאֶה שְׁמוֹת
וְאֲנִי נִשְׁבַּע לָהֶם:
נִגְשִׁים לְכֶם אֵת כָּל הַחֲלוּמוֹת!

לכי בתי במצעד החיים, ויחד עם חברייך וחברותייך אמרי על אלה שהלכו קדיש של יתומים, ויחד נתפלל לעילוי נשמתם. כי הסיפור שלהם ימשיך בתוך חיינו, הסיפור הזה נשלם ולא תם.

שמואל שתל "בא לארץ ישראל"

יעקב בסר – הנה, מנשבת רוח – שירים 1965-2006

הוצאת "גוונים" – 430 עמ'.

הספר מתחיל בהקדשה "לטלי ולאן באהבה", שאינן מסתפקות כמקובל, ב־3 מילים אלה. אָן שנולדה ליעקב ולטל, הולידה לפתיחת-הספר גם שיר בן 26 שורות, המסתיים "בתרועת בוקר טוב / בככיה המתוק / של אן אָדל שפרצה" לעולם הזה בראשית המאה ה־21. אחרי הקדשה יפה זאת, מתחיל אבא של אָן את ספרנו זה, בפואמה: "חורף אלף תשע מאות ארבעים ו...". על 13 עמודיה, שנותיה שנתנו לה את שמה הארוך ושלוש הנקודות שבסופן. כדי להוכיח ש"אין מוקדם ומאוחר", גם שמו של הספר "הנה, מנשבת רוח", חוזר על שמו של השיר הפותח את חלקו האחרון של ספרנו, חלק בן 8 שירים, מאלו שנכתבו אחרי שנת 1999. אלמנט של "רוח דקה" (עמ' 205) ישנו גם בשירים קודמים של הספר. זאת "רוח קרירה מתמשכת", רוח ישראלית "שתוריד את היורה משמים", כמו בתפילה: "משיב הרוח ומוריד הגשם". רוח זאת, מעלה גם את קורות כל חייו של המשורר, את "אימא שאיננה כבר – את אחמטובה, המשוררת הרוסיה, ש"הרוח מנשבת בצעיף אפל שעל גופה" (עמ' 405), את המשורר הרוסי "אחי המנוח, יַסְנִין" בעמוד שלאחריו, ואת "פגסוס" המיתולוגי ש"רק בשלוות הרוח (הוא) דוהר", באותו עמוד; הרבה שירים עוסקים בָּה: "בְּקָר בְּקָר אַתְּ נִיֶּצֶבֶת בְּדֶרֶךְ לֹא־שָׁדוּד" (עמ' 104) "זאת הרוח ה"מכה דלת אל דלת / דלתיים מכות כפיים לעולם נעול הדלתות" (עמ' 406); בשיר הבא, זאת הבת הקטנה אָן, "אבא שְׁלָךְ מְקַשֵּׁב" (ל) "ילד, שבלילות כמעט איננו נרדם (עמ' 407), שיר המקדים את השיר הארוך בן 6 עמודים, שאינו אלא "קטע מפואמה", פואמה, שאולי עוד תכתב...

י. בסר מרגיש את עצמו בשיר הזה "ילד, ילד קשיש בן שבעים כמעט" (עמ' 409); מעבר לעמוד, באה "רוח סתיו / עלמה בבתוליה / חסרת ניסיון" ובעמוד הבא אחריו, אותה "רוח סתיו / צעירה, בבתוליה / היא לא תזדקן לי / היא לא תזדקן בי / גם אני בתוכה / לא" – "אקרא לך בשמך, קראתי לך / טל – יבוא הגשם, ואחריו ההתגשמות. אולי / גם / ההגשמה" – מי "הוא זה מודע לסתיו – האיש ביער שראה כמו עיניו / איך עץ אלון נושק לצפצפה – אותו האושר, אותה האהבה / אותה האבהות – אותו אלון, אותה הצפצפה / אותו החשק להתערב בגוף אהוב – בחיים שאסור שיהיה להם קץ!" (עמ' 413). השיר הזה הוא שיר של יעקב בסר עצמו, הסבא שפגש ב־טל הצעירה שילדה לו בת־זקונים ויצקה בו גשם־נעורים ואהבה...

ככל הפרק הזה, "שירים חדשים" הוא בן 8 שירים ואני דנתי עד־כאן רק ב־3 הראשונים בהם. ב־5 השירים הנותרים בפרק חוזר י. בסר אל הגיל שלו. השיר הבא (עמ' 414) הוא "קצת שיר וקצת / מתחזה" ... הבא אחריו, הוא שיר על המשוררים הצעירים, המהלכים "בכיכרות החטא המוכר והמותר" והנה גם שיר בסגנון הצעירים, בו רוב השורות בנות מילה אחת, משחקת "בדומה לשיח / הלשון / ולשיח / שביער" (עמ' 418), "אפשר גם, אם תרצה / גרגירי דממה כבדה / מוחלטת, יבשה / קשה"; או זאת "שעולה מהשתיקה העמוקה / בקול גדול / היִשָּׁר מתוך האדמה" (עמ' 420). ב־2 השירים האחרונים, חוזר י. בסר אל אביו "בשער הבית בסיביר" – גם "אימא באה – כמו פעם בחלום" "עוד בוא החול המדברי – ואתה / איננו / וגם / יִשְׁנֶנּוּ" (עמ' 422). וכך בא גם השיר האחרון, בו "פעם כמעט קברוני" ו"עכשיו השער מלבין לאט". ואני הקורא שמח, על איטיות זו, על המשורר שממשיך להיות צעיר. "החול המדבר" שבסוף הספר, הוא בעצם אהובתו של בָּסֵר, מאז... כשהייתה

"האדמה החמה הזאת" שבראשית הספר (עמ' 21) – "זוגתו": שִׁכְּבֵנו צְמוּדִים חֲזָה מֹל חֲזָה / נִשְׁמְנוּ זֶה בְּפִי זֶה קְטוּרַת נִשְׁיִמוֹת חֲמוֹת / כְּרַכְנוּ בִּיִדְנֵנו הַלוֹהֻטוֹת / אֶת גּוֹפֵינוּ הַמִּיּוֹזְעִים / וְהֵיִינוּ לְחֹמֶר אֶחָד."

אך בין האדמה האהובה תמיד ובין "הנערה הָלִינָה / משנות הארבעים" (עמ' 37), ישנה הָלִינָה מִן הַכֹּפֶר הַלֵּב, הַנּוֹתֵנָת "מֶרְק אֲפוֹנָה יְרוּק וְלֶחֶם שְׁחוֹר", הָלִינָה שֶׁהַמְשׁוֹרֵר בְּעוֹדוֹ יֵלֵד, בְּחֶלֶק הַרְאִשׁוֹן שֶׁל סִפְרוֹ, "שׁוֹמֵעַ אֲפִילוֹ אֶת עֵינָיָה, אֶת / שְׁעָרָה – אֶת אֲצַבְעוֹתֶיהָ עַל / לֹבֵן צִלְחַת מֶרְקִירְקֶק" (עמ' 11). בְּחֶלֶק הַשְּׁנִי, "בְּסִבְךָ הַשׁוֹרְשִׁים 1967", הוּא כּוֹתֵב 7 שִׁירִים לְאוֹתָהּ הָלִינָה וְיַעֲקֹב הַנַּעַר, שֵׁם "יָדִים צוֹנְנוֹת עַל חוֹרֵי עֵינָיָה / נוֹשֵׁק לְהֵן בְּסִתֵּר" (עמ' 37) "וּמַגְלָה בָּהּ / כֹּל הַנִּסְתָּרוֹת / כֹּל מַעֲרֹת הָאוֹר" (עמ' 40). גַּם בְּפֶרֶק הַבֵּא "עוֹפֶרֶת שְׁבִירָה, 1968" הוּא אוֹמֵר: "עֲצָבוֹת יָדַי רוֹשְׁמַת עַל עֵינַיִךְ / מֶרְחוֹק" (עמ' 63) ו"אֲצַבְעוֹתַי – / עֲטֹלְפֵי לֵילָה / כִּהֵי־עוֹר / יוֹשְׁבִים עַל עֵינַיִךְ" (עמ' 65). י. בְּסֵר מְסוּגֵל גַּם לְכַתּוּב שִׁיר: "כֹּאשֶׁר הַשְּׁעַר שְׁמוֹר וְנִעוּל עַל בְּרִיחַ / אֲנִי שׁוֹמֵעַ קוֹל נִשְׁיִמְתֵךְ / וְדִרְכֵת כְּפוֹת רִגְלֵיךְ / עַל סֶף / נִשְׁיִמְתִּי" (עמ' 44).

כְּמַעַט וּשְׁכַחְתִּי אֶת הַשִּׁלְג.

י. בְּסֵר רוֹאֵה אֶת סְבִיבְתוֹ בְּעֵינַיִם אֲרִצִּיּוֹת: "בְּתִים מְפּוֹחֲמִים כְּמוֹ בְּנֵי אָדָם הֶרוּסִים" (עמ' 236), הוֹלֵךְ "בְּשִׁדְרוֹת נוֹרְדָאוֹ לְכִיוּן אֲבֵן גְּבִירוֹל" (עמ' 240) וְגַם בְּדִירַת צִיִּירַת (עמ' 303) "הַמְקַלְחַת וְהַשִּׁירוֹתִים בְּצַד, כְּשֶׁנִּכְנַסְתִּי, רִאִיתִי אֶת קֶרֶשׁ הָאֶסְלָה כְּבֵר מוֹרֵם". שִׁירַת אֶהְבָּה "תְּהַפּוֹךְ חוֹשֶׁךְ לְאוֹר" (עמ' 397) רַק בְּתַחֲלִילַת הַסִּפְרָה וְסוֹפּוֹ. בְּשִׁירִים שְׁבִאֲמֵצֵעַ הַסִּפְרָה, "הֵם גִּילּוֹ זֶה אֶת זֶה, לְגַמְרֵי בְּמַקְרָה / לֹא שֶׁאֲפּוֹ לְשָׁנוֹת דְּבַר – יֵשְׁבוּ לְנוּחַ / תַּחַת עֵץ טוֹב וְיִפֶּה לְמֶרְאֵה, הַרְאִשׁוֹן / שְׁנַקְרָה לָהֶם בְּדֶרֶךְ / וְהַשְׁקִיעוּ יָדֵיהֶם בְּתוֹךְ סִיבֵי הַדְּשָׁא / יוֹשְׁבִים וְלוֹמְדִים / אֶת תּוֹרַת הָעֵשֶׁב וְהַגְרַעִין" (עמ' 299).

גַּם אִם דְּעוֹתָיו הַפּוֹלִיטִיּוֹת שֶׁל יַעֲקֹב בְּסֵר נוֹטוֹת לְזְכוּיּוֹת הָעֶרְכִּים בְּיִשְׂרָאֵל, הָאֵמֶת בְּנַפְשׁוֹ הַשִּׁירִית מְרַגִּישָׁה, כִּי "הַקִּיִּץ הִיָּה עֶרְכֵי זֶר" (עמ' 230). הוּא גַּם גֹּאֵה לְבָנוֹת "עַל חוֹרְבוֹת יָפוֹ – / שְׁכוּן־עוֹלִים לְבָן / לֹאֵלָה שִׁיבּוֹאוֹ / לְגוֹר בּוֹ" (עמ' 230).

הַשִּׁירָה הַרוֹסִית מְצִיָּעָה מֵתוֹךְ הַרְבֵּה שׁוֹרוֹת בְּסִפְרָה. הַזְכַּרְתִּי לְעִיל אֶת אֲכַמְטוּבָה וְאֶת יֶסְנִין שְׁבִסֵּר תֵּרַגֵּם מִשִּׁירָיו. גַּם מִיֶּאֱקוּבְסִקִּי מוֹפִיעַ בְּסִפְרָה (עמ' 231), בְּעוֹלָם רְחוֹק מִשִּׁירָה, הוּא "טוֹעֵן בִּיחַס לְכוֹכְבִים" (עמ' 231).

הַעֲבֵרִית קִנְתָּה אֶת יִיחּוּדָהּ בְּשִׁירֵי הַסִּפְרָה, בְּדִיוֹק שְׁבָה: "הַבִּי לִי" בְּמוֹבֵן שֶׁל "תְּנִי לִי" מוֹפִיעַ כְּבֵר בְּעַמ' 11. יֵשׁ גַּם מִיָּלִים שְׁבִסֵּר חִידֵשׁ, ע"י חִיבּוֹר שְׁתֵּי מִיָּלִים לְמִילָה אֶחָת כְּמוֹ "נֶהַר חוֹמֵירוֹק" אוֹ "אֵינְרוּחָה" (עמ' 351).

עַם מִפִּיק ב־הָא'. לְמִיָּלִים הָאֵלָה יֵשׁ מוֹשְׁגִים חֲדָשִׁים וְהַ"אֲגֵרוֹפֶלֶב", שֵׁם אֶחָד הַסִּפְרִים שֶׁלוֹ (עמ' 299-335) אֵינּוֹ לֵב הַפּוֹעֵם מְרֹב הַתְּרַגְשׁוֹת; זֶה לֵב "חֶסֶר הַסְּבִלְנוֹת" (עמ' 306). בְּלִשׁוֹן שֶׁל בְּסֵר יֵשׁ מוֹשְׁגִים חֲדָשִׁים, כְּמוֹ "קֶרַח שְׁחוֹר / שְׁמַעְבִּירִים מִפֶּה לְפֶה" (עמ' 203). הַרוּחַ שֶׁהִיא בְּדֶרֶךְ־כֹּלֵל נִקְבָּה וּמִנִּשְׁבַּת בְּלִשׁוֹן זֶה כְּבֵר בְּשִׁעַר הַסִּפְרָה, פּוֹעֵמַת אֲצֵל בְּסֵר גַּם בְּכּוּחוֹ שֶׁל זָכָר וְרַק 3 שׁוֹרוֹת־שִׁיר מְפִרִידוֹת בֵּין "חוֹלֶשֶׁת רוּחַ דְּקָה" ו"הַרוּחַ שׁוֹרֵק בְּשִׁדְהָ" (עמ' 406). בְּשִׁפְתוֹ שֶׁל בְּסֵר, מְצִא אֶת מְקוֹמוֹ גַּם "הַעֲצָב הָעֵלִיז" (עמ' 248) וְבַהֲמִשְׁךְ הַשִּׁיר, קְרוֹי הַמְשׁוֹרֵר לוֹ הַשִּׁיר מוֹקְדֵשׁ, כְּמוֹ ב־יִידִישׁ, "חֶלְפֵי מְמוֹר". יַעֲקֹב בְּסֵר, מִשְׁתַּמֵּשׂ גַּם בְּמִילוֹת־שִׁפְת־דִּיבּוֹר, כְּמוֹ "מִפְנֵצֶ'רַת" (עמ' 197) וְהַסִּידֵר שֶׁלֹּךְ לֹא מוֹגֵז" (עמ' 346), בְּלִי שׁוֹם הַסֵּבֶר נוֹסֵף; הַקּוֹרָא חֵיִיב גַּם לְהַתְמַצָּא בְּבִנְיָנֵי הַתִּיאֲטְרוֹן בְּאֶרֶץ וְלִהְכִיר אֶת "אוֹלָם רוֹבִינָא שְׁבֵהֲבִימָה" (עמ' 349).

הַשִּׁלְג, יוֹרֵד מִשְׁמַיִם בְּרִאשִׁית הַסִּפְרָה – שִׁלְג מְכּוּפֵב בְּלִילוֹת ו"בְּבִקֵּר / סוֹלִיוֹת הָאֵב" בּוֹ. (עמ' 13), שִׁלְג "מַעֲלָה רִיחַ כּוֹכְבִים" (עמ' 19). שִׁלְג־לִדּוֹת זֶה, נִמַּס עִם הַזֶּמֶן, אֶךְ מִמְשִׁיךְ לְהַלְבִּין בְּאֲמֵצֵעַ הַסִּפְרָה וּבְסוֹפּוֹ (עמ' 421). אֲבָא וְאִמָּא מַעֲלִים אֶת זְכָרוֹ וְהוּא שִׁיךְ ל"מוֹת הַלְבָן שְׁכִיסָה הַרְבֵּה אֲדַמָּה – בְּחוֹרֶף רַךְ וְסִלְחָנִי" (עמ' 283).

שִׁירֵי הַסִּפְרָה, בְּדֶרֶךְ כֹּלֵל, לֹא מְחוֹרְזִים. אֲבָל חֲרוּזִים אוֹ "כְּעֵין־חֲרוּזִים", שְׁלֵמִים אוֹ חֲלֻקִּים, בָּאִים כְּאִילוֹ לֹא חִפְּשׁוּ אַחֲרֵיהֶם; בְּעַמּוֹד מִס' 13 לְמַשֵּׁל, נִגְמַרְתָּ שׁוֹרָה בְּמִילָה "בְּשִׁלְג" – חֲמֵשׁ שׁוֹרוֹת אַחֲרֵיהֶם, שׁוֹרוֹת בְּנוֹת מִילָה אֶחָת, מוֹפִיעַ הַחֲרוּז שֶׁלָּה – "כּוֹשֶׁלֶת". חֲרוּזִים חֲלֻקִּים מוֹפִיעִים בְּאוֹתוֹ בֵּית – "הַלָּאָה" ו"לִילָה". שׁוֹרוֹת

בנות מילה אחת באותו בית חורזות "שכנה" ב"זקנה" ואפילו המילה "שני" המסיימת בית, מחורזת עם "שנים" המתחילות את הבית הבא. (עמ' 15). איני יכול להתעלם מחרוזים אלה, שאינם תוצאה של חיפוש אחר מילים מצלצלות ומציאותן. מילים אלה באות מעצמן עקב לחן השיר ואומרות: כאן מקומנו הטבעי, הזמינה אותנו צלילותו של השיר ואפילו "אצבעות בסר בפה" (עמ' 406), טעימות בשירים שלנו, כמו אצבעות בסר... מרובה גם השימוש ב"זה אחר זה", במילים שאותיותיהן זהות במראה או בצליל כמו: "מודעות, עמדה, עמידה, אדם, דעת, ידע, מידע" (עמ' 193). גם גודל השירים אינו מוגבל – יש שירים קצרים, בני 17 מילים כ-7 שורות בסהכ"ל (עמ' 253), ויש שירים ארוכים, בני עשרות של שורות, 13 מילים בשורה, כמו השיר "מ". (עמ' 303), שכותרתו בניגוד לטקסט שלו, היא בת אחת בלבד. י. בסר גם הופך מושג בן 2 מילים ל-"חד-מילתי", כדי להעביר את ה"הידיעה", לראש המילה המאוחדת, כמו זאת "חלפני-אחרונה" (עמ' 369).

פה ושם מופיעים משחקי-לשון, בדומה לשיר ששמו "משהו קרוב לאמת", "כשהמת החדש שלי / הוא האמת ואני / הקבר החי, השקרי / שלו שאין סימן פיסוק אחריו. או "לשעשע הרהור שאין לו / תכלית כביכול" (עמ' 295).

למרות כל ההברקות "השיריות" האלה, שימוש המילים ומקומם בטקסט, הוא "פרוזאי"; הלשון חסרה ביטויים ייחודיים מאוצרות העבר. שפת הרחוב מגישה את ביטויי היומיום ובונה הרבה שורות-שיר: "לא. תודה, אני מסודר. ברצינות / הכל בסדר" (עמ' 351) או "אני שוטף את ידי, פְּנִי, מתנקה מן היסוד" (עמ' 40) או "גם / אני לא כל כך, אבל זה די נכון / אם כי קצת מגושם, מותך / בא לי מעיתון" (עמ' 326). נכון, כי הקצב השירי הזורם בטבעיות וההומור המבצבץ בין מילים לא-לו, גורפים את הקורא אחריהם.

השירה העברית חייבת לבסר לא רק עבור כל מה שנאמר לעיל. יש לציין שהלשון העברית לא הייתה שפת-אם שלו והוא בילה את ילדותו ונערותו, ברוסית ובפולנית. לשון השירה שלו, ספוגה גם מקורות תנ"ך ותלמוד, למרות שבית הוריו היה רחוק מאוצרות לשון-הקודש. יעקב בסר, אכן, רואה את עצמו, לא כצבֵר שנולד בארץ הזאת, אלא כ"מי שבא לארץ ישראל / ישר מתוך היער האפל" (עמ' 224), בא ונקלט ויצר והוריש, וראוי לתהילה ולכבוד של משורר, ראוי לשמו.

**מערכת "פסיפס" מביעה צער עמוק
על מות המשורר, המתרגם והעורך
יעקב בסר**

"להעביר את רזי העולם מבעד לקוף המלה"

שגריר בן שתי תרבויות במלאת עשור למותו של עודד סברדליק מאת יערה בן-דוד

עשר שנים חלפו מאז הסתלקותו הפתאומית של עודד סברדליק, והוא בן 57. המשורר הרגיש וחד העין, שידע לעצב בכוח המלה והאימז' המקורי עולם חויתי ואינטלקטואלי שונה מזה המאפיין את מרבית השירה הישראלית הנכתבת כיום, היה משורר שראה את ייעודו בגישור בין שתי תרבויות ושתי שפות (עברית וספרדית). הוא פילס לו בעקשנות את דרכו בשירה מבלי לוותר על עקרונות מוצקים. האמת השירית הייתה נר לרגליו, ולכן התרחק מאופנות מצויות. לא תמיד הצליח לכבוש את הסערה הפנימית שיקדה בו. את העובדה שהוא היה אדם מלא סתירות ולבטים ניתן לייחס בין היתר גם למעבר מתרבות לתרבות ומשפה לשפה, ואפשר לומר, שבדרכו הספרותית ובפועלו החשוב הוא המחיש את היותו "רו שורש".

בארגנטינה רכש לו סברדליק מוניטין כמשורר לטינו-אמריקאי

מוערך, ואף זכה בפרסים ספרותיים יוקרתיים. קובץ שיריו הראשון בספרדית ראה אור ב-1961 וזיכה אותו בפרס של אגודת הסופרים הארגנטינאים. ב-1964 הוא פרסם בארגנטינה קובץ סיפורים, שרובו עוסק בנושא רדיפות היהודים לאורך ההיסטוריה. ב-1970 וב-1974 יצאו שני קובצי שירה שלו – האחד בארגנטינה והאחר בונצואלה. ב-1990 ראה אור בהוצאה חשובה בונצואלה (Monte Avila) קובץ שירים, שבמקורו נכתב בעברית ותורגם אחר כך לספרדית על ידי המשורר. חשיפתו הספרותית הראשונה של סברדליק בארץ הייתה עם צאת קובץ סיפוריו המתורגם לעברית "ארץ לא נודעת" (ספרית פועלים, 1972).

היכול השירי של עודד סברדליק בעברית כולל ארבעה ספרים: "פרשי האישון" (עקד, 1980), "חלונות בסחף" (ספריית מעריב 1986), "עד כלות הדבש" (הקיבוץ המאוחד, 1992) ו"הסלע נותר יש להניח", שראה אור לאחר מותו ב-1998 בהוצאת תמוז. חלק מיצירותיו תורגם לשפות שונות, ביניהן: אנגלית, צרפתית, פורטוגזית ויידיש והתפרסם באנתולוגיות באמריקה התיכונה והלטינית, בספרד, בפורטוגל, ברומניה, בהונגריה ובאיטליה. ב-1988 זכה עודד בפרס ראש הממשלה.

סברדליק החשיב מאוד את הדיאלוג בין 'כאן' ל'שם' וראה את עצמו כגשר בין תרבויות. לכן הרפה לתרגם לספרדית ולהפיץ את מיטב השירה הישראלית, ובמקביל תרגם לעברית את מיטב השירה הספרדית והלטינו-אמריקאית. הוא ערך אנתולוגיות בשתי השפות וכלל בהן גם משוררים עולים שכתבו בספרדית. ב-1996 ראתה אור מטעם פא"ן אנתולוגיה קטנה בספרדית ובה שירי משוררים ישראליים, שאותם תרגם לקראת נסיעה מתוכננת לקונגרס פא"ן במכסיקו. לפני הנסיעה, בטרם הספיק לראות את האנתולוגיה מודפסת, הוא נפטר.

עודד עלה לארץ ב-1965 מארגנטינה. כחמש שנים הוא התגורר בקיבוץ להבות הבשן. כסופר עולה, למרות גילו המבוגר יחסית, הוא שקד על לימודי העברית במטרה להפוך אותה לשפת הכתיבה. ואכן הוא הצליח להתערות בשירה הישראלית כמעט ללא קשיים מיוחדים. סייעה לו בכך, ללא ספק, גם העובדה שהזהות הציניית

הייתה טבועה בו כחלק בלתי נפרד מאישיותו ומהווייתו בארץ. באחד הריאיונות אתו אמר: "למדתי בהתמדה את השפה העברית, ועד היום אני ממשיך ללמוד יותר את "התרבות של השפה" מאשר את מלותיה. מלים בלי התרבות שמנביטה אותן הן חסרות משמעות".

משורר אמת היה עודד, משורר אינטלקטואל, לא איש פשרות. איש מתלבט היה, בעל הפריבילגיה של הספק, או כדבריו: "והספק מכרסם בגזעי". שיריו שואבים את כוחם מן ההתמודדות הבלתי פוסקת עם החיים. הדבר משתקף בניגודים ובריבוי האוקסימורונים, המעלים מתחים בין הריאלי למיתי. יש בשירים השלמה מתוך ייאוש, אבל גם אחיזה איתנה בכל מחיר בתקווה ובחיים. המורכבות בשיריו בולטת גם בכך שיש מדי פעם מעין סתירה בין התמונה הויזואלית לבין רבדים עמוקים, שאותם יש לחשוף.

כפי שקרה לא אחת לסופרים עולים בשנות ה-50 וה-60, הקהילה הספרותית בארץ לא קירבה ולא פינקה אותו כל כך (כיום, לאחר העלייה הגדולה מרוסיה, אפשר לומר שההתייחסות לסופרים עולים השתנתה מאוד). הסיבות לכך נובעות כנראה גם מאופי כתיבתו. בחומריה, לפחות בקבצים הראשונים, לא טבועים הלוקאליות והאקטואליה, המאפיינות את שירת העשורים האחרונים. סברדליק כותב אמנם בעברית, אבל מטביעות אצבעותיו ניכר שהוא בן תרבות אחרת. ואם לא די בכך, שירתו היא לוחמנית, מכיוון שהיא נאמנה לעמדותיה השיריות, שהחשובה בהן היא הכתיבה מתוך המטען החווייתי הפנימי. הוא לא אהב את השירה המנוכרת הפוסט מודרנית, הסתייג מהשירה המנוכרת והרזה, הכתובה בסגנון הדיבור היומיומי, ולא פחות מזה מהשירה המסורתית. הוא נמשך ללשון הציורית ולדימויים ויצר בעזרתם תרכובת סגנונית מעניינת. כל זה מסביר את התקבלות החלקית על ידי הממסד הספרותי.

בספרו הראשון "פרשי האישון" (עקד 1980) לוכדת עין הקורא תמונות שיריות יפות, קצרות ותמציתיות. השירים מזכירים מכתמים בעלי נופך הגותי-אירוני. גם מן הבחינה הזאת היו שיריו מעין נטע זר בנוף הספרותי שלנו. בשיר היפהפה "זהירות" כותב המשורר: "עטופים / בצלופן עדין / נשמרו הענבים / שמהם נסחט / יין האלימות". ובשיר אחר: "באור הנורה הריקה / החייט תופר את בגדיו / בחוטים סמויים / כואבים עד עומק לבו". הסיטואציות מרוכזות ברגע החולף ונסוכה עליהן תחושת בדידות ועצבות, חיפוש וציפיה.

בספרו השני "חלונות בסחף" (ספרית מעריב 1987) ישנו שילוב מעניין בין הליריקה לבין ההגות. הלשון ישירה וחשופה, ללא שום כוונה ליפות את המציאות. התמודדותו של המשורר עם המציאות הקיומית מכוונת עכשיו לזמן ולמקום, ושירו היפה בעיני "אוניה מפליגה" מפגיש את שני הנושאים החשובים האלה בשירתו: "כשאוניה מפליגה / בפסיעתה הדוממת, / חסרת אונים, / יש משהו חָרָב / בראשיתה. // כשאוניה מתרחקת, / חָרָב חרישית / מלידתה, / נמל מתאבד / בין הערפילים. // כשאוניה שורטת / את המים, / נטושה לנפשה / אל תוך הסדק, / גופה הוא קצת אתמול / וְדִי מחר". זוהי שירה רומנטית מובהקת. נקודת המוצא היא סיטואציה ריאליסטית פשוטה והמשכה הוא המיתוס, הנוצר על ידי הפרויקציה של הנפש: הנמל המתאבד, האוניה הנטושה לנפשה. יש כאן, כבשירים אחרים, מיזוג בין הקונקרטי למטאפורי ובין הריאלי לסוריאליסטי, אף על פי שסברדליק העיד על עצמו שאינו משורר סוריאליסטי, אלא משורר שהיה מושפע בעבר מהשפה הסוריאליסטית. כך או אחרת, כתיבתו מזכירה את האמירה הידועה ששיר אינו צריך לומר אלא להיות, כלומר להיות גביש אמנותי הקיים בזכות עצמו.

בספרו השלישי "עד כלות הדבש" (הקיבוץ המאוחד 1992) מאיר השיר הארספואטי "מקצוע מוזר" את הייעוד המשוררי על ידי מורכבות לשונית ומטאפורית: "המשורר – צליליו בתווה / ושערו סבוך בְּשֶׁבֶךְ הָאֵלֶּה / קיטור השאגה הדוהרת / אל תוך הלילה הקדמון / רק כדי להמציא את הנבואה: / להעביר את רזי העולם מבעד / לקוף המלה". הדובר בשיר אינו משלה את עצמו. הוא מפוכח ומודע בהחלט גם למאבקי היצירה שכל כותב נדרש להם.

עד כלות הדבש נאחז המשורר בחיים ובמטאפורות הממחישות את מאבקיו השונים. וכך הוא כותב בשיר הבא: "קורה שאתה מנסה להציל / את הדוגית המותשת / במלים פצועות // וקורה גם קורה שהכישוף התרושש / ואין מלים בפיך ואין מוצא / מתאים למוצא". ההתבוננות הרעננה, שיש בה לא מעט מן ההשלמה, חוצה את גבולות ה'אני' אל עבר האוניברסלי וההגותי: "ציפורים לא נועדו לעצור / את צעדיהם של קלגסי הגעגוע // הן באו לסתור גרסות / המפריכות ללא הרף את / אפשרות ההמראה". ושירה טובה יכולה להמריא מתוך קונפליקט ולהתגלות גם בחוכמת הצירופים, כששתי מלים זרות זו לזו מוצאות להן קורת גג אחת בשיר. הצירוף החזק "קלגסי הגעגוע" נחרת אצלי עמוק הודות לחד פעמיותו.

בסוף השיר "בתאריך הנקוב ואילך" מצוין מועד כתיבתו – 3.9.86. זה היה תאריך יום הולדתו של המשורר. לפני עשרים שנה נכתב השיר. קצת פחות מעשר שנים הפרידו אז בינו לבין מותו. וכמו נבואת לב עולה מן השורות: "כי היום חלפתי על פני הקילומטר ה-48 / ולא הוחש יגע ולא היה פגע יום רגיל / לחלוטין החותר ליום רגיל דמוי אתמול / החותר למעבר החציה הקרב והולך".

ספרו האחרון של סברדליק כבר היה מוכן לדפוס והיה אמור להיקרא "מעגל קמאי", על שם השיר שנכלל בו ושהוקדש להוריו. עודד לא הספיק לראותו. לאחר מותו יצא הספר לאור תחת השם "הסלע נותר, יש להניח" (תמוז 1998), מלווה ברישומים של עודד פיינגרש. גם בספר הזה מופיע שיר ("אירוע"), הנושא את תאריך יום הולדתו – 3.9.90. השיר ממחיש את זיקתו החזקה של המשורר לנושא הזמן והחלופיות, וכמו בשירים אחרים, גם מכאן עולה נימת מחאה על הזמן המכלה, כשנקודת המוצא היא ה"אמצע", החוצה את החיים בעודם בעיצומם: "באמצע החושך / באמצע הרחוב / באמצע יום הרחוב של החושך / מישהו שאל מה השעה / מישהו חיוור בתוך רשרוש החושך / עיכב את מחוגי בקולו של יום / וקולו היה לקו הפרדת המים". הסיטואציה הסוריאליסטית הזאת הזכירה לי מאוד את "הרף", סיפורו הקצרצר של קפקא, שבו האדם הולך לאיבוד בזמן ובמקום. הסתלקותו ללא עת של עודד סברדליק מבמת החיים והיצירה גדעה ללא ספק, בנוסף לשירת חייו, גם את תרומתו החשובה לאינטראקציה הבין-תרבותית עברית-ספרדית. נחמה פורתא אפשר למצוא בכך שמותו של יוצר לא סותם את הגולל על יצירתו, או כדברי שירו של עודד החקוק על מצבתו:

אֶף בְּהַעֲדָרִי
אֲנִי יִשְׁנִי, כְּבִיכּוֹל
אֲנִי שְׂרוּי בְּמִרְחָק שָׁוְהָ
מִן הַחֲלוּם וְהַחֲלוּם

("פרספקטיבה" מתוך הספר "פרשי האישון", עקד 1980).

אסיים בדבריו הקולעים שנאמרו באחד הריאיונות שנתן: "השירה החשובה, זאת הנשארת לעד, היא סימביוזה בין אינטואיציה נעלה לבין המצב הנתון. ממתח זה שבין הזמן החיצוני לבין הטרנסצנדנציה הפנימית צומחת השירה. כבר רילקה העמיד במבחן את ההתנגשות שבין מרחבו הפנימי של האדם והמרחב שמחוצה לו. השירה נמצאת בגבול הדק שבין שניהם. היא מוכרחה לפלס את דרכה בהתערה מהביטוי הישיר, כי הוא פועל יוצא של הצורך להגדיר במדויק ככל האפשר את המומנטום ואת החפץ הקונקרטי, ובכך מגביל את עצמו ומגביל את משמעות המלה".

עם מירון ח. איזקסון לרגל הופעת שיריו המולחנים

שאלה: שירתך היא שירה לירית-הגותית, לפי איזה קרטיון בחרת את השירים להלחנה?
תשובה: הלחנת שירי משורר אינה דבר מובן מאליו. עם זאת מסתבר שבאותם מקרים שהיא מצליחה השיר זוכה למימד חדש, כאילו מושמעים מקרבו קולות שחיו שם בשקט, שלא לדבר על קהל חדש שהשירה מגיעה אליו. אגב, שמעתי מפרופ' ניסים קלדרון, (העורך מחקר גדול בנושא הלחנת שירי משוררים), שישראל מובילה באופן בולט בתחום זה.

שאלה: מי הם המלחינים, ומה מייחד אותם?
תשובה: עד כה יצאו 3 דיסקים עם שירי. הראשון על-ידי עוזי חיטמן (שם עשה גם עבודה גדולה המוסיקאי אייר סתוי שעבד עם עוזי), השני הפרויקט "סימנים" שיצא על-ידי חברת "נענע" (בהנהלת ניצן זעירא) וזה החדש "אדם" היוצא על-ידי "התו השמיני" וכולו בביצוע אלי מגן. הפרויקט "סימנים" הובל על-ידי ורד קלפטר והשתתפו בו אמנים כמו יוני רכטר, אביתר בנאי ונוספים. לעומתו הדיסק החדש "אדם" כולו בקולו ובאישיותו של אלי מגן. אלי, שהיה זמר ידוע בתחילת דרכו (בשירים כמו "העץ הוא גבוה", "בלדה לעוזב קיבוץ" ועוד) התמחה מזה שנים רבות במוסיקה. הוא הקונטרבסיסט של הפילהרמונית ונגן ג'אז מעולה. לשמחתי הוא בחר להוציא את אלבומו הראשון דווקא עם שירתי והתגובות למה שהתקבל הן אכן מרגשות מאוד.

שאלה: מה ההבדל, לדעתך, בין שיר לירי ופזמון?
מה ההבדל, לדעתך, בין הלחנה של שיר לירי והלחנה של פזמון?
תשובה: כמשורר היה חיוני בעיני שהמילים לא תלכנה לאיבוד ואני חושב שהגענו לכך. גם המוסיקה המורכבת והרגישה וגם הביצוע של אלי שומרים למילה הכתובה כבוד רב. אלי גם ישב עמי וביקש הסברים שונים כדי להטיב ולהעמיק בתכנים. את השירים להלחנה הוא בחר לפי טעמו מתוך חומר רב שהוצג בפניו הן מהספרים שראו אור והן משירים חדשים יותר. כל מי ששומע את הדיסק מביין מיד שלא מדובר בפזמונאות אלא בשירה שיש לה קיום עצמאי וההלחנה באה בשלב מאוחר יותר ומוסיפה לשיר "נשמה יתרה". בעבר הרחוק יותר היה קשה לחשוב על שירה ממשית שמלחינים אותה, אבל נושא זה התפתח בארץ מאוד ולדעתי מעשיר מאוד את התרבות העברית. עם זאת אני חוזר ומדגיש שיש להקפיד על מקומן של המילים, יש להעדיף הלחנה של כל הטקסט (במקרה שלי ישנם מקומות שרק חלק מהשיר הולחן וזאת בהסכמת) וחובה לחתור למוסיקה אשר "מתחברת" לנשמת השיר.

בדיסק "אדם" כל השירים הם שלי ומבוצעים על-ידי אלי מגן. בנוסף לאלי שהלחין את רוב השירים, ישנן הלחנות של ורד קלפטר, מישה סיגל ואלונה טוראל. לגבי יש כאן התרגשות גדולה וציפיה לקהל חדש ושונה שיתייחס לשירתי.

לסיום אצטט כאן את השיר "אדם" שעל-שמו הדיסק והוא אף שיר הפתיחה. שיר זה מתייחס ברבדים שונים לאדם הראשון וברבדים נוספים לכל אחד מעמנו. דוגמא נוספת היא השיר "האיש לא ידע" שזוכה בדיסק זה להלחנה שמרגשת אותי במיוחד.

מירון ח. איזקסון

אדם

האיש לא ידע

האיש לא ידע
שפניו ברחו ממנו,
הביט בפלא, חפש כפות בתו,
לטף בטולי אהובתו.

האיש לא ידע,
מי הגשם כבר מלאו את הים
מי הים כבר עברו מעלה
לחלופין של קבע,
מעטה הגשם מלוח וגלי
והים מענן ותפל.

האיש לא ידע,
ילך בלא פניו בדרכים
יכנס למקום שבו היה פעם ים
וכעת העננים בו יחפים.

לולא נבראתי
לא הייתם באים
לולא בחרתי בטוב וברע
לא הייתם מתים,
לולא גרשתי
לא הייתם מתגעגעים
לולא לבשתי
לא הייתם מתפשטים
לולי בני
לא הייתם הורגים
לולי אשתי
לא הייתם מנחשים,
למרות מאותי
אותי זוכרים
למרות מחבואי
אותי אינכם מוצאים.

צילום של עטיפת הדיסק

עם חלי אברהם-איתן לרגל הופעת ספר שיריה "מעלית אל הים" (עתון 77)

שאלה: מה פירוש השם "מעלית אל הים"?

תשובה: שם הספר נושא את שמו של השיר הפותח אותו (עמ' 7). ברובד הריאלי מתוארת תמונת-נוף בחוף ימה של נתניה, והיא מופיעה על הכריכה האחורית של הספר. המעלית נבנתה בשל המצוק הגבוה והקושי לעלות מן הים חזרה למרומי המצוק, בייחוד לקשישים הרבים המתגוררים בכתי אבות לאורך החוף.

ברובד הפסיכולוגי השיר מתאר בד בכד מצב קיומי נפשי: "כמיהה באויר מחשלת חישוקים של אהבה", "עתה קשישים יוכלו לעלות שוב על קו המים" וכדומה – שורות אלו מבטאות התרוממות-הנפש, מצב נפשי שאין לו גיל. עולם הרגש מתגלם בקו המים עליו גם קשישים מהלכים. בניגוד לירידה הפיסיולוגית של הגוף ישנה עלייה רוחנית. מעלית אל הים מגלמת את מעלית-הנפש.

ברובד המיסטי המזיגה של המים מעל והמים מתחת, ומעלית אל הים המובילה אליהם, מבטאת את מזיגת הנשמה עם מים עליונים לאחר רדתו של הגוף אל מעמקים. כלומר, לאחר המוות הנשמה נמזגת במים העליונים כטיפה באוקיינוס (משמעות זו מבהירה את עיצוב הכריכה). הצעידה על קו המים מבטאת את שני העולמות הפיסיים והמטאפיסיים כאחד. המעלית אל הים מבטאת עלייה מיסטית של הנשמה.

יעקב בסר שקלט את משמעותם של שיריי על כל רובדיהם כתב על גבי הכריכה: "ספר שיריה הרביעי של חלי אברהם-איתן מצטיין באמירה ישירה, אמיצה וכנה. הגיבורה האמיתית של ספר זה היא האהבה: אהבת-הנוף, אהבת-הים והמים בכלל. כל אלה מתחברים אל אהבה בין גבר ואישה. האהבה שהיא כאוויר לנשימה מתפרשת על הנוף הימי, האורבני והשמימי. לא פעם חוברים לכל אלה גם סממנים מיסטיים. זו כתיבה אמינה, המתמכרת לתוכנה, ומשכנעת גם קורא ספקן כמוני."

שאלה: מהם המוטיבים המרכזיים של ספר שיריך החדש, ובמה הוא שונה מקודמיו?

תשובה: אפתח בתשובה לחלקה השני של השאלה: שירי הספר עוסקים בשוטטות במחוזות הנפש ובמקביל בנהייה אחר המשמעות הקיומית. לכאורה, מסעות אלו בעולמות מיסטיים מצביעה על ניתוק מה"כאן" ומה"עכשיו"; לא כך הדבר. בדומה לשירי הקבצים הקודמים (בוקר ירוק, ספרית פועלים 1997, קרן עין כחולה, עקד 2000, נופי הבית, כרמל, 2003) אני נאחזת בריאליה. הקיום שלי, כמו קיומו של כל אדם, צומח מתוך ה"כאן" וה"עכשיו". העיסוק במטאפיסיקה ובמופשט הם תולדה של ההתבוננות ב"כאן" וב"עכשיו".

אי אפשר לעשות הפרדה בין הקונקרטי ובין המופשט. אנו עושים זאת לצורך הדיון בלבד. המצב האמיתי הוא מצב של אחדות הניגודים. הקונקרטי והמופשט אחוזים זה בהווייתו של זה.

גם השירים מספריי הקודמים ברובד הראשוני שלהם הם שירים ריאליים. ישנם מבקרים שנאחזים ברובד זה בלבד ומחמיצים את האמת השירית. מי שמכיר את שירתי מוצא בהם את הרבדים האחרים המוכלים בהם. הדגמתי זאת, בריאיון קודם אתך, בשיר מתוך הספר השני שלי קרן עין כחולה שהוא למעשה השם של השיר

הראשון בספר. ברובד הראשון זהו תמונה חיצונית, בין אם קרן של אור בעין המתבוננת בעולם ובין אם תמונת קרן אור על מעין כחול, כפי שמומחש בעטיפת הספר. השיר מדגים את שילוב הקונקרטי במופשט במכלול שירתי, כביטוי למהות ה"אני" של אחדות הניגודים. הספר הנוכחי מעלית אל הים מבליט יותר את הרובד הפסיכולוגי ואת הרובד המיסטי יותר מאשר ספריי הקודמים. הגוון הכחול על כל משמעויותיו, הנפשיות והמטאפיסיות, משקף אותו.

המוטיבים המרכזיים:

המים, הענן, טיפות הגשם מופיעים בשירים רבים, לפעמים בצד הקרבה לים. בספר כולו קיימים ארבעה יסודות: אדמה, אש, רוח וים. המוטיב הבולט בספר הוא יסוד המים, הן בשל אהבתי הרבה את הים, את העננים, את הגשם והן בשל התפעלות היולית מול איתני הטבע. ההתפרצות ההיולית של רוב השירים, כשאני חושבת על-כך עקב השאלה שנשאלתי, מבטאת את הדינמיקה הנפשית והתודעתית גם יחד: ההכרתית והתת-הכרתית. כדוגמת השירים: "בסבך עננים", "במעלות-העננים", "קול חורף", "סלע-ענן", "סופה" ו"כוח המים, מנוע הדם" אותו אצטט לצורך המחשה: "סלעים מתרוצצים בים / העקשני / משנים את מזג-הנהר / מכים זה בזה / עד אבדן / פכד-גופם בתחתית-המים / כהתנחלות מחשבות-חוץ / בתת-התודעה. // הסט אותם אל הגדות / ותת-הנהר ירפה // ירפא בחרות קיומו" (עמ' 61).

מוטיב הצבעים: הצבע השולט בספר זה הוא כחול, וזה בולט כבר בעטיפה, מוטיב המים והשמים, שהינו מרכזי מכתוב את הצבע הכחול השולט. התחושה הראשונית היא של מלנכוליה, בלוז, עצבות, עקב הפירוד מבעלי שקיבלה ביטוי במחרוזת של שירי בדידות, אך בד בבד שמחת החופש והצמיחה האישית שקיבלה ביטוי ברוב שירי הספר ובשמו "מעלית אל הים". את מקומה של המלנכוליה תופסת האופטימיות, ההתחדשות, וההתהלכות על קו המים מחדש. יתכן, שלהתחזקות האמונה בכוח ההשגחה יש תפקיד נכבד באופטימיות זו המבליטה את הצבע הכחול בשירי. בעטיפה רואים את הדינמיקה של השמים, סערה שמציתה את כל מחוזות הנפש. קיימת בהחלט הלימה בין הדינמיקה של העננים וצבעי הסערה ובין הנפש הכותבת את השירים. צבעי הכחול והירוק הם הצבעים האהובים עלי במיוחד מבין כל הסגנוניות של צבעי הטבע שמקבלים ביטוי בשירי, וניתן לראות זאת בשמות הספרים וצבעי העטיפות. ספר זה שם את הדגש על הצבע הכחול, וזה נותן ביטוי לנהייה שלי אחר עולמות טמירים ולחיפוש התמידי של משמעות קיומנו כאן על-פני האדמה. הכחול והירוק מחברים בין הקיום הארצי לקיום השמימי. לניצוץ האלוקי, הנשמה הטמונה באדם, נתתי ביטוי בספרי "קרן עין כחולה". השירים נובעים מהעין: הן מהעין החיצונית, הקולטת את המראות, והן מהעין הפנימית, האנלוגית למעייין. אנו קולטים את העולם דרך החושים, דרך העין החיצונית, ומעבדים את המראות דרך העין הפנימית, או במילים אחרות דרך התודעה. העין הפנימית צובעת את המראות בצבעים ייחודיים בהתאם לסובייקט המתבונן בעולם. כל אדם מעצב את תמונת עולמו, את הנופים הנקלטים בעין, בין אם הם נופי טבע ובין אם הם נופי אדם. "עין" היא גם מעייין נובע מבפנים שמאפשר הן את החיבור לבורא עולם והן את בריאת השירים. המוטיב של הצבע הכחול בשירי קובץ זה מהווה המשך ישיר לקובץ "קרן עין כחולה" (עקר, 2000).

מוטיב הבדידות, ה"לבד", מופיע בשירים רבים. הכמיהה אליו והרצון להתעטף בו מחד, ומאידך, כאשר הוא מגיע במלוא קומתו הוא הופך למעמסה. ה"לבד" הוא מצב אנושי נתון שבא ביחד עם שאיפה או מסע להבנה, אך במקביל הכרח למען יכולת יצירה. ה"לבד" הוא כלי להעמקה מחשבתית-פילוסופית, דרך להבנה טובה של החיים, במקביל געגוע מלנכולי וחיפש תמידי אחר המהות של הקיום האנושי. הבדידות היא ראשית

כול מצב אנושי אקזיסטנציאלי, ואולי אילוץ שנכפה. אולם בדידות זו היא המצמיחה את היצירה ואת השירים שלי. אינני כותבת בדרך-כלל בבתי-קפה הומים מאדם, אם-כי היו מצבים שהרחף הפנימי היה כל-כך גדול שכתבתי שירים גם בסביבה הומה. בדרך כלל אני פורשת הצידה ומתנתקת לצורכי כתיבה. בין אם אני נמצאת בין אנשים ובין אם במצב של בדידות מוחלטת (גם פיסית) כתיבת השיר שלי נעשית לרוב מתוך מצב מדיטאטיבי של ניתוק מהסביבה האנושית. זו הדרך היחידה שלי לשוטט בתוך מחוזות הנפש של ה"אני", ומשם ליצור את השיר. ספרי השני שהוא ברובו ארס-פואטי נקרא "קרן עין כחולה", והוא מתאר את תהליך התפיסה של העולם ובמקביל את תהליך היצירה. הבדידות מאפשרת את ההתבוננות המעמיקה בנופי טבע ואדם ואת התבוננות שבאות בעקבותיה. אדגים שני שירי בדידות מתוך הספר:

"אלגיה": "בדידות פוגשת בדידות. / מכסות זו את זו ביגון / כגלים מפייסים / מחלחלים בגוף / החוף המפּרר. // ידים ריקות אוֹחזות / ידים ריקות / וחלל אל חלל / פוער תהום נְשִׁיה // ואין בכחו של הירח / למלא את החשכה. // צפיות אל החוף / מתרסקות / כשכרי אורות / על גלים מותשים / מכים בחול / לח. / גל הנה הופך עבר / כגוף נבלע בחול / השב אל העפר // לידה ומות במהירות של מחשבה / נכנסת כשיר אהבה / ויוצאת כהספד / על אבדנה. // אתה מחפש קול / ותוהה: / תמונות מחלום של לילה / נמוגות כאד / אף הד / פותח תו אל העתיד / מרחיב תהום נשיתך / אוֹחז את השד כעבר / שזה עתה הגיח / בקולות תרועה / ובמהירות האור / שב אל העפר" (עמ' 14).

"לבד ואני": "לבד ארץ שקוף / עוטף את גופי אויר / פוער בי מצולות. / שותק. / שוקט. / ריק / והס... הס... // ואני פעם יחלתי / למגע השקט של / חלל גופו בסערת חיי / לאזני הכרויות / ללבה רותחת / בי / לאלם קולו / מהסה את משברי. // עכשו הוא כאן / לבד-ענק / צובע את הפחד / לבן / וגוף / מאבד משקל. // יום אחר יום / לבד אתי בכל מקום / ממלא את החלל כלום / ולא כלום. / פרושות כנפי / בין ארץ לשמים / מתמלאות ריק. / לכאורה נוסקת / לכאורה חפשיה / אכל חפש / נוזל כחול-הזמן / לבד כבד אינו / משאת-נפש / לבד הוא / משא-הנפש" (עמ' 40).

מוטיב האור ספרי מעלית אל הים הוא המשך ישיר של שירי קרן עין כחולה. יש הרבה מאוד שירי אור בספר. כך לדוגמא: "במדבר-האור", "שריטות של אור", "צפונות-האור", "לבנה", "אור מעגלי", "בוקר על הדר", "על גבול האור"... מוטיב האור ניכר כבר בכותרות השירים. אולם גם שירים שהכותרת לא מבלטיה את ה"אור" הוא קיים בתוך השורות וביניהן. האור החיצוני, ברוב השירים, משקף מצב תודעתי של תוכנה והתרוממות-רוח שבאה בעקבותיה, כעין אור פנימי שהוא השתקפות של מעלית הנפש. מוטיב האור קשור למוטיב המים ולארבעת היסודות המרכיבים את העולם ואת עולם שירתי: האש והמים, הרוח והאדמה. אני מוזמנת כמשוררת-אורחת לבתי-ספר תיכוניים לעתים אני מתבקשת לבחור שירים בנושא מסוים מתוך מגוון הנושאים בשיריי. באולפנא בדרום הארץ הוזמנתי במסגרת הנושא ה"אור-ביהדות" ושירי אור רבים נקראו ונדונו במפגשים הספרותיים שקיימתי בנושא האור. בחלק משירי האור בספר מעלית אל הים נעשה שימוש במסגרת תכנית לימודית לאחר מקרה ההתאבדות של נער ממודיעין. לדוגמא שני שירים קצרים שצוטטו מתוך הספר במסגרת התכנית:

"על גבול האור": "אל תכבה / את הפכי / רק גע במתג / נכון / החשכה מעצמה / תעלם" (עמ' 37).
 "שריטות של אור": "פוכב הצפון שורט עננים / מפצל אותם בספין של אור. / מאדים מתחפף בנגה-ירח / זורע נגוהות כתמים. / עיני משוטטות בשביל החלב / למצא שקט / למכוף המתפתל בי / ומפצל אותי לחלקיקים. // התוכנה מופיעה בהבזק / אורה נמשך / לעד" (עמ' 57).

שאלה: נופי טבע ונופי אדם בשיריך – כיצד הם מקבלים ביטוי?

תשובה: ההתחברות שלי לנופי-הטבע היא התחברות פיסית חושנית. גדלתי בתוך נופי טבע בבית עתיר ילדים. נמשכתי אל השדות, אל הטבע לא רק בשל המפלט מהרעש של האחים הקטנים בבית. אהבתי לטפס על עצים ולשוטט בשדות. בספרי הקודם נופי הבית כתבתי על הבילוי שלי בין ענפי עץ-הזית כשסבי, שהיה עיוור, השגיח בי ("בחצר הבית הישן", עמ' 30). זוהי רק דוגמה אחת מני רבות של שירים המתארים התחברות פיסית אל הטבע. כמו-כן בצד תיאורי הטבע מתוארים נופי אדם, דמויות מהסביבה האנושית העוטפת אותי. אין ספק שהאהבה לנופים והאנרגיה הרבה שאני שואבת מהם טמונה אי-שם בעולם הילדות שלי. בטבע ראיתי את התגלמות הבריאה מידי יום ביומו וכילדה חוותי זאת בעוצמות גדולות. זה מסביר את האהבה לאדמה, לים ולנוף בכלל.

המשיכה החזקה אל הנופים מבטאת, בין היתר, את הזיקה המיסטית אליהם שהייתה קיימת בי מימי ילדותי. משיכה בלתי מוסכרת לכוח הבריאה ולקסם הרב שטמון בטבע. מאז היותי ילדה אני נוהגת לקום מוקדם ולהתבונן בזריחה. המבט שלי מופנה כל הזמן למעלה להשתנות של צבעי השמים וצבעי היקום במהלך היממה ובעונות השנה המתחלפות. מבחינה זו נשארת אותה ילדה המוקסמת כל-פעם מחדש מהשינויים התמידיים בגוני היקום ומהדינאמיקה של הטבע.

שאלה: האם העובדה שאת חוקרת שירה, וקיבלת לאחרונה דוקטורט – יש לה השלכה על שיריך בשנים

האחרונות?

תשובה: ההתעמקות בשיריהם של איתמר יעוז-קסט וישראל אפרת – בשירתם עסק הדוקטורט שלי – חידדה, אני חושבת, אך לא לגמרי בטוחה בכך, את יכולת ההתבוננות מן הצד גם בשיריי. חקר השירה של איתמר וישראל אפרת וכל המשוררים עליהם אני כותבת מאמרים ורשימות, הרחיבה את אופקי ההתבוננות בשיר בכלל ואת ההתבוננות בשיריי, בפרט. בקריאה הראשונית של השיר הנכתב על-ידי, ההתבוננות בו היא פנימית בלבד, כשאני עדין מחוברת למצב התודעתי שהוליד את השיר. בקריאה השנייה אני מנסה לקרוא את השיר, כאילו לא אני כתבתיו, קריאה מתבוננת מן הצד. אני מתנתקת מהמצב התודעתי בו הייתי שרויה בעת כתיבת השיר.

תרומה ישירה של עבודת הדוקטורט ניתן לראות בשיר "אזלת-יד ביחד ולחוד" (בתוך: נופי-הבית). השיר נכתב לאחר שציטטתי שורות מתוך השיר "מצוד" של איתמר ומצאתי את עצמי שוקעת לנבכי תוכי. הנחתי את הדוקטורט, נטלתי דף ועפרון וכתבתי את השיר. מכיוון שהנחתי שהקורא לא ימצא שום עקבות של השיר "מצוד", ורציתי לרמז על נסיבות כתיבתו, ציטטתי שתי שורות מ"מצוד" כמוטו לשיר.

שאלה: מה זיקתך לגל הפמיניסטי המורגש כיום בשירה העברית?

תשובה: הזיקה שלי לגל הפמיניסטי נובעת לא בשל צו אופנתי כלשהו, אלא בשל מהותם של שיריי העוסקים בעיקר במהות האנושית-הנשית. כעשרים משיריי הולחנו, וכך נולד המופע המוסיקאלי-ספרותי שלי ושל הזמרת אירית-דותן מעין "אישה בשירים ובסירים" המומלץ על-ידי אמנות לעם. הופענו בכמה מקומות ברחבי הארץ. הביקוש למופע גדל, במיוחד לקראת שבוע האישה. יש הרואים בשיריי שירים פמיניסטיים, מכאן נובעת הצלחתו של המופע, שעלה על הגל הנכון. כל שיריי נובעים מתוך מהותי האנושית-הנשית ומתוך החוויות שחוויתי. לא הייתה לי כוונה מראש לשאת את דגל הפמיניזם בשיריי. כך למשל, השיר שדובר בו לעיל "אזלת-יד ביחד ולחוד" שנולד מתוך החוויה הפרטית ונחשב לשיר פמיניסטי.

ראיינה: חנה יעוז-קסט

שיחה עם אילנה אביאל

על ספר שירים חדש: "אביב בגטו"

שאלה: מתי עלית ארצה ואיך היה תהליך הקליטה?

תשובה: עליתי ארצה בעלייה ב' ב-1946, באוניה "בירייה". בלב ים הועברנו לאוניה קטנה יותר, נתפסנו על-ידי האנגלים והועברנו לאוניה שעגנה בחוף חיפה, שם גרנו כשבועיים. יש לציין שהישוב בארץ דאג לנו לאספקת מזון יומיומית. לאחר מכן הועברנו למחנה עתלית למשך חודש ימים, ואחר כך הגענו לקיבוץ חפצי-בה שבעמק יזרעאל. הגענו לקיבוץ בחום קיץ לוהט בשעות הצהריים, חום שלא היינו מורגלים לו.

שאלה: איך הייתה השהייה בקיבוץ?

תשובה: ניתן לומר שהייתה בנו הנכונות הנפשית להיקלט, ללמוד את השפה, את מנהגי המקום ואת השירים ולהתחיל את חיינו מחדש. עדיין קיוונו למצוא את הורינו וטיפלנו בדבר באמצעות "יד ושם". עדיין לא ידענו אז את גודל האסון או פשעי המלחמה שביצעו הגרמנים.

שוכנו באוהלים בקרבת הפרדס, והאחראי על המטע הופתע לגלות בקרבת האוהלים ערימת קליפות של אשכוליות, למרות שעדיין לא היו בשלות ושאותן קטפנו בטרם עת משום שלא הכרנו את הפרי מאירופה.

בשנה הראשונה לשהותי בחפצי-בה עבדתי בעבודת שונות: רחיצת כלים במטבח, טיפול בילדים, עישוב בגן הירק... כעבור שנה, נישאתי ליצחק, יוצא דנציג שבצפון פולין, ליד הגבול עם גרמניה. הוא עלה ארצה ב-1939 ומגיל 16 שירת בפלמ"ח. בפרוץ מלחמת השחרור, יצחק שירת בחטיבת הנגב. כעבור מספר חודשים נשלחתי מטעם הקיבוץ ללמוד הדרכת נוער בסמינר בית הכרם בירושלים. תוכניותי ללמוד בימיו ומשחק נדחו עד שאלמד את השפה.

הדרכתי שתי חברות נוער בחפצי-בה כמשך שש שנים: חברת נוער פולנית בוגרת במשך שנה אחת וחברת נוער תימנית-עיראקית במשך חמש שנים.

ההדרכה כללה את הקניית השפה העברית באמצעות בימוי הצגות וזמרה. כמו כן, ערכתי וביימתי את טקס קציר העומר, תחילה של מתתיהו שלם ולאחר מכן למילותיו של אנדרד אלדן, יליד חפצי-בה, ולמוסיקה של אברהם דאוס.

באותה תקופה גם למדתי בימיו יום בשבוע בסמינר דו-שנתי בהדרכת היי קלוס ושלמה צמח, תנועה ומחול אצל ירדנה כהן, והיגוי עברי אצל ניסן כהן מלמד. שימשתי כעוזרת במאי בשתי הצגות של תיאטרון "הבימה", ושרתי במקהלת "רינת" בהופעתה בפריס. באותן השנים נולדו שתי בנותי, זיוה ורות. בהמשך קיבלתי מלגה ללימודי תיאטרון וספרות באוניברסיטת תל אביב וריכזתי את המדור לבמאות של הקיבוץ המאוחד.

בשנת 1963 עברנו לקריית טבעון, שם ביימתי וערכתי ערבי קריאה וביימתי תסכיתי רדיו מטעם עיריית חיפה. תסכיתים אלה שודרו ב"קול ישראל לנוער". הוריתי דרמה יצירתית בסמינרים למורים ולמדריכי נוער בצפת.

שאלה: מתי התחלת לכתוב שירה ומה הם הנושאים הראשונים שעליהם כתבת?
תשובה: שני שירים הראשונים פורסמו ב"מבפנים" בעריכתו של זרובבל גלעד. את השירים האלה כתבתי בזמן לימודי באוניברסיטת תל-אביב ונושאים אהבה ובגידה. יש לציין ששירי הראשונים נכתבו בזמן שלמדתי תנועה אצל מרים גולדברג כהמשך לדו"ח שהכנתי בבית על תרגילי תנועה.

שאלה: האם נושא השואה מופיע בשיריך בקובץ מסוים או מפוזר בספרי שירה שונים?
תשובה: האזכור הראשון של השואה מופיע בספרי השלישי, "דמות מהלכת", שיצא בהוצאת עקד ב-1979. רוב הספר מוקדש לאחותי הגדולה שהלכה לעולמה ב-1977. הזעזוע שחוויתי הוציא מתוכי את השירים והחוויות הקשות שחווינו כולנו. השירים הם: "מבטה האחרון של אמי", "רצים כל הדרך", "אביב בגטו", "כל תולדותיה", ו"כשהעולם נאכר כך שוב". שירים נוספים המוקדשים לשואה מופיעים בספרים נוספים שפרסמתי.

שאלה: האם כתבת על השואה גם בשנים האחרונות?
תשובה: נושא השואה לא מופיע אצלי תמיד במרוכז אלא בראיית הדברים, בהתייחסות אל המתרחש, ברגישותי לעולם, בהבנת איש את רעהו, לפעמים בפסוק בודד. מתוך השירים שפורסמו לאחרונה ב"פסיפס":
"אנחנו מחפשים את התכלת בפנסים דולקים בצוהב נרות נשמה..."

שאלה: "להיברא באור" – מחזור השירים שמופיע בספר שיריך החדש – יוצר מעגל של מעבר משואה לתקומה. איך היית מגדירה שירים אלה?

תשובה: התחילה היא בקשר לנוף, שהוא תמצית חוויותיו שנתחלף בי מהנוף של אירופה לנוף שלי בארץ. אחד השירים מגדיר זאת במדויק:

"רחב לי הזית בכיטחון ירקות מאופקת

באדמה חיה ונושמת ובנוי

המגלים פלא מים מסלע בערוצי הרים"

ובתשובה לשאלתך, כל החוויות שעברתי ניתרגמו אצלי להאדרת ערך הבית, השקט והשלום, מבלי לגרוע מהרצון לחוות ולממש את כל החלומות.

לסיום, אני מאחלת לך הצלחה בפרסום ספר שיריך החדש, "אביב בגטו", הכולל גם שירים על השואה, וגם המדור "להיברא באור" אשר יחדיו יוצרים את המעבר משואה לתקומה.

שיחה: חנה יעוז-קסט

הרושם הראשון המתקבל בעת קריאת שיריה של **אילנה אביאל**, באורח פרדוכסאלי כמעט, הוא רושם של **יופי ושמחת-חיים**. אתה שומע את שירתם של בוסתנים, דשא בהיר, שלג רך להתמיה שהוא אור – והרבה רוגע (ואולי כמיהה לרוגע?) אך אין זה רק יופים של צירופי-לשון, מטאפורות ודימויים – אלא יופיו של גוף העולם, תוך ממשותו המיידית ובת-המגע; ואמנם הוא חובק אותך בליריות ובאֵלגיות הענוגה שלו – ורק לאט-לאט אתה מתחיל לחוש בזרמי-המעמקים הפורצים אליך משירה זו, וכאילו משנים את התמונה מן הקצה אל הקצה; שהרי בתשתיתה של התמונה האסתטית ניצב פה עולם שנחרב בשואה, על יפעתו ועל דמויותיו האהובות-הלב; קמעה-קמעה אתה מובל אל מציאות כפולת-פנים, דיכוטומית: הטוב והרע בהתנגשותם המוחלטת – כשהאופטימיזם העז, הטבוע במשורת – מכריע את הכף לצד אהבת העולם הריאלי על ססגוניותו הרבה; לבסוף מתבצר בך טעם של "שמחה של עצב עצור".

מתוך העטיפה האחורית של הספר: "אביב בגטו"

דמויות מן העבר

הדיאלוג בין שזר ורחל המשוררת

מאת שרה בן-ראובן

הקדמה

השוואה בין שירי זלמן שזר ושירי רחל המשוררת מגלה כי מוטיבים משירי האחד חוזרים ומופיעים בשירתו של השני. מכאן ניתן ללמוד על התפתחות הקשר בין השניים לאורך שנות היכרותם, מפגישתם בכינרת ב-1911 ועד מות רחל ב-1931. זיכרון קשרים אלה מוסיף להדהד בשירת שזר עד יום מותו ב-1974.

ב-1974, סמוך לפטירתו, פרסם שזר בהוצאת "עקד" את אוסף שיריו בספר שהכתירו בשם "לְוִי־נִיב". שם זה הוא בגדר מחווה (הומאז') לרחל המשוררת, אותה פגש בכינרת ב-1911. בשנת 1925, כאשר שזר (שהיה כבר נשוי לרחל כצנלסון) היה העורך הספרותי של העיתון "דבר" שזה עתה החל לצאת, פרסמה רחל המשוררת את שיריה בעיתון. כך חודש הקשר ביניהם. בשנת תרפ"ו (1926) פרסמה רחל את שירה "ניב", המסתיים בשתי שאלות:

התקלט אזנך אף מתוך שתיקה את ניבי השח?

התנצרהו כרע, כאח, כאם בחיקה? (שירי רחל, עמ' נ"ב)*

שזר הבין כי השאלות מופנות אליו. כחמישים שנה חלפו בטרם השיב שזר לשאלותיה של רחל. התשובה נצורה בשם ספרו. המלה "לְוִי־נִיב", שפרושה עטרה או מקלעת, שאולה מהניב המקראי "לְוִי־חֵן" (משלי א', 9). שזר, אמן הלשון, שיבץ את המלה "ניב" במקום "חן" בשם ספרו.

ברית ההד

בנובלה "אורה הזרוע", שנכתבה על ידי שזר ב-1946 (ופורסמה גם בספרו "כוכבי בקר", שראה אור ב-1960, בהוצאת "עם עובד"), משחזר שזר את הפגישה בינו לבין רחל, שהולידה את המושג "ברית ההד". שזר ביקר בארץ ב-1911 וטייל בה כחודש ימים. הוא בילה כמה ימים בחוות כינרת, אליה הגיע לפגישה עם ברל כצנלסון. בימי שהותו בחווה התלווה לטיול אל חופה המזרחי של הכינרת, אליו הצטרפה גם רחל שהתגוררה ב"חוות העלמות". במהלך הטיול טיפסה רחל לכדה אל ראש הר. שם, מספר שזר, "השתטחה על גזע החרוב הישיש, אשר בפסגה ומשם, צחורת שמלה ומופזת נהרה, 'הרעימה' קולה בשיר, אלינו, אל בני החבורה אשר בוואדי. ואנחנו שמענו כל צליל, כאילו מקרוב, ולא רק את קול תרועתה שמענו כי אם את ההד העצום שענה לעומתה כל היקום מעברים" ("כוכבי בקר", עמ' 181).

הנובלה "אורה הזרוע" נכתבה 15 שנה לאחר מות רחל. שזר טרח להדגיש בגוף הנובלה, כי קריאתה של רחל כוונה "אל בני החבורה אשר בוואדי". לא כן נהג שזר בשיר שהעתיק בדיוקנות אל סופה של הנובלה מפנקסו, בו נכתב השיר ב-1912, שנה אחרי פגישתו עם רחל. בשיר מכנה שזר את רחל השרה מראש ההר בשם "השולמית", ואת הנמען לשירתה, אליו מגיע ההד במרגלות ההר, בשם "הידיד".

השיר המקורי משנת 1912 שב והופיע בנוסח חדש, שזכה לכותרת "מפְלָאוֹת הגליל", בספר שיריו של שזר "לְוִי־נִיב", ב-1974. בגרסה זאת נזכרים שני סוגי הנמענים לקריאתה של רחל מראש ההר. באחד הבתים, בתחילת השיר, הנמען הוא ה"רוד", היחיד:

גם הצעירה צחורת שמלה

על האלון נחה

וממעל אלי דודה

שבמורד שחה (לוית ניב, עמ' ל"ז)**

אולם בבית האחרון הקריאה מופנית ל"עדה", הקבוצה (ברוח התגובה הפרוזאית בנובלה):

ועד ההד, השירה עדה

* מספרי העמודים במובאות משירי רחל מתייחסים למהדורה של "שירת רחל", שראתה אור בהוצאת "דבר", ב-1969.

** מספרי העמודים במובאות משירי שזר מתייחסים לספרו "לוית ניב", שיצא בהוצאת "עקד", ב-1974.

כי כה אז נסערה,
עת שולמית אל העדה
פה בהרים שרה ... (שם, עמ' ל"ח).
תגובה זאת שונה מהותית מהשיר המקורי מ-1912, בו מופיע אותו הבית (בעמוד 182) בנוסח הבא:
ועד ההד, השירה תעיד
כי יפעתה נשמרה,
מאז שולמית אל הידיד
פה בהרים שרה ...

שינוי הנמענים לשירתה של רחל מראש ההר מעיד על יחסו האמביוולנטי של שזר לרחל. עד יום מותו התלבט, כנראה, שזר אם לפרסם בגלוי כי רחל התכוונה בשיריה אליו, ה"ידיד", ה"דוד" היחיד, או לדבוק בטענה כי דבריה כווננו לכל החבורה, ה"עדה".

רחל הכירה כפי הנראה את הנוסח המקורי של השיר, זה שרשם שזר בפנקסו ב-1912. ייתכן ושזר שלח אותו לרחל עוד באותה שנה, 1912, לאחר ששב לפטרבורג מביקורו בארץ, כדי לסיים את לימודיו שם. מאז לא ידעה רחל ימי אושר רבים בארץ. לאחר שובכה ארצה (ממנה נעדרה בימי מלחמת העולם הראשונה) נתגלתה ברחל בשנת 1920 מחלת השחפת. היא נאלצה לעזוב את מקום מושבה בדגניה ולעבור לגור בעיר. חוויית הטיוול הגלילי באוגוסט 1911 נותרה מאז חוויית יסוד בחיי רחל, המהדהדת לאורך שירתה. מוטיב ההד חוזר ומופיע בשיריה כמוטו. מעיין שירתה של רחל פרץ במלוא עוזו ב-1923. בתחילה הייתה שרויה באבל על נעוריה שאבדו ועל קיצה הקרב. היא כתבה אז את השיר "וגם ההד נדם". בשיר היא מקוננת על כך שלבה עגום וקר, וגורלה נתון "לביעותי ההווה ולרוגז הבאות". חוויית נעוריה נמחקו ואיתן נדם גם ההד:

וגם ההד נדם... ולא שרד מאום
מהזהב הטוב של מכמני עבר.
עתה אביון הלב, עתה הלב עגום,
עתה הוא קר.

ואיך יחיה אדם? ואיך יוכל להם,
לביעותי הנה ולרגז הבאות,
באיך לו כנף מחסה, באיך לו חיקה-האם
של זכרונות? (עמ' כ"ו).

פעמיים משלבת רחל את המלה "איך" האופיינית ללשון קינה. השיר מסתיים בשאלה רטורית, אך אין מי שיענה לה. כעבור שנתיים השתנתה האווירה. רחל מצאה בית לפרסום שיריה בעיתון "דבר". בעת ביקוריה במערכת העיתון, נפגשה מדי פעם עם שזר, בתפקידו כעורכו הספרותי של העיתון. הפגישות עוררו את חוויית העבר. בשירה "הד" משנת 1925, המוקדש במפורש ל"זלמן", מתארת רחל את הרגע שבו ענה לה ההד:

על ראש פסגה בשיר ארעים
אקרא: הידד, הנעורים!
ויען הד (עמ' ל"א).

שזר, ב"אורה הזרוע", השתמש בפועל "להרעים" ששאל משירה של רחל. הוא כותב ב-1946: "הרעימה קולה בשיר, אלינו, אל בני החבורה אשר בואדי, ואנחנו שמענו כל צליל, כאילו מקרוב, ולא רק את קול תרועתה שמענו, כי אם את ההד העצום שענה לעומתה".

בשיר "הד" רחל כבר מפויסת. היא מברכת על היש ומתנחמת בזיכרונות עברה. מעידה על כך מלת הברכה "אשרי". בשיר אין כל זכר ל"עדה" עליה סיפר שזר ב"אורה הזרוע". היא מתייחסת רק לדמות אחת. ההקדשה ל"זלמן" רומזת לאיזו דמות מכוונים דבריה:

אשרי הלב אשר הציל
ליום עברה נאיד –
ולו רק דמות, ולו רק צליל.
ולו רק צל-אורה קליל,

ולו רק הד (עמ' ל"א).

שיר נוסף, "ברית ההר" משנת 1928, המוקדש גם הוא לזלמן, שופע ביטחון ואמונה בברית שכרתה עמו, ברית ששיני הזמן לא יכלו לה. רחל פותחת ומסיימת את השיר באותו היגד:

ברית ההר הכרותה בינינו

לא יכלו לה צבאות הימים (עמ' פ"ג).

השיר נכתב שלוש שנים לפני מותה, אך אין בו נימת ייאוש וכניעה. היא חשה באגדה ההולכת ונרקמת, ובתהומות לכה חי זכר העבר, טהור ותמים. רק הרקע שונה:

על ההר הם עומדים השנים,

גיל חיים בה פורץ וממריא,

הוא חור ועמק־עינים,

חן שקט של נער עברי.

הוא אומר לה: "קולך כמקדם

קול רועים בהרי־ההודו".

מהו סוד הניבים הללו,

להרקים בלב אגדה? (עמ' פ"ג).

הציטוט במרכאות מתייחס לשירו המקורי של שזר מ-1912, בו הוא משווה אותה לרועה המכנסת את עדרה בצעקה מראש ההר.

שני השירים הנזכרים לעיל, המוקדשים ל"זלמן" ("הר" מ-1925 ו"ברית ההר" מ-1928), לא זכו לתגובה מצדו של שזר. בשנת 1928, חודש לאחר "ברית ההר", כתבה רחל שיר בוטה בשם "גן נעול" המוקדש ל"זר" (ראשי התיבות של זלמן רובשוב). בשיר זה מציגה רחל את שזר כאדם זר שאינו מוכן ללחוץ יד אחות ועיניו מביעות הסתייגות:

מי אתה? מדוע יד מושטת

לא פוגשת יד אחות?

ועינים אך תמתנה רגע

והנה שפלו כבר נבוכות.

גן נעול. לא שביל אליו, לא דרך.

גן נעול — אדם.

האלך לי? או אכה בסלע

עד זוב דם? (עמ' פ"ה).

בעזרת הביטוי "גן נעול", הלקוח מ"שיר השירים", ניסתה רחל לעורר את זיכרונות רגשותיו כלפיה. היא הזכירה לו את העובדה שכינה אותה בשירו "מפלאות הגליל" בשמה של השולמית משיר השירים. טענותיה של רחל היו כה פוגעות עד כי שזר לא היה יכול להתעלם ממנה יותר. את שירו "הקול", שנכתב עוד באותה שנה, כיוון שזר אליה.

הוכחה לכך שהכינוי "זר" אכן מתייחס לשזר מצויה בסוף מכתבה של רחל לשולמית קלוגאי חברתה. המכתב מצוטט בעמוד 100 של הספר "רחל — שירים, מכתבים, רשימות, קורות חייה", שפורסם בעריכת אורי מילשטיין בהוצאת "זמורה-ביתן" בשנת 1994. במכתבה אומרת רחל: "ברל איננו כיום במערכת. הוא נסע לנוח. על כסאו יושב זר, לאמור זלמן רובשוב. המכירה את אותו? אדם נעים מאד. ארבעה שירים נכתבו לשמו, וכמה עוד יכתבו!..."

הדברים הללו מעידים מעל לכל ספק על קיומו של דיאלוג טעון רגש בין השניים. אולם בספר שיריה של רחל מצאנו רק שלושה שירים המוקדשים במפורש לשזר. מהו אפוא השיר המסתורי הרביעי אשר כוון לשזר, כדברי רחל במכתבה? השוואה בין שיר התגובה של שזר, "הקול", לבין שיריה של רחל מגלה רמזים לכך שאת שירו "הקול" כתב שזר לא רק כמענה לשיר "גן נעול", אלא בעיקר כמענה לשירה הנודע של רחל "פגישה, חצי פגישה", שנכתב שלוש שנים קודם לכן. ייתכן ושזר ראה בו שיר המכוון אליו אישית.

נתבונן בשני השירים כשהם מוצגים זה מול זה:

רחל (1925) — "פגישה, חצי פגישה" (עמ' כ"ח)

שזר (1928) — "הקול" (עמ' ס"ט)

הן לא שבת אלי,

גם טוב כי לא תשובי
אך קולך עוד חי
שלי, מאז, אהובי.

רעד צלילו "שלום"
לִטֶף, הזכיר, רַחֵם
ואשר עז פתאום
הציף הלב, נַחֵם.

לא דם סער בגיל,
אף לא שביב תוחלת.
רק חיל תודה לצליל
ולמנוחתו נַצֵּלֵת.

פגישה, חצי פגישה, מבט אחד מהיר,
קטעי ניבים סתומים – זה די....

ושוב הציף הכל, ושוב הכל הסעיר
משבר האשר והדני.

אף סכר שכחה – בניתי לי מגן –
הנה היה כלא היה.
ועל ברכי אכרע על שפת אגם סואן
לשתות ממנו לרויה!

היה ברוך, נאמן
ויהי רעודך לעד,
כי לנו גם הזמן
לא יוכל, ועד.

שזר מזדהה בשירו עם ביטוייה של רחל על האושר העז המציף פתאום את הלב, וחוזר על הניבים המבטאים אותם בשירו (כמורדגש במובאה לעיל). אולם הוא מסתייג מהפועל "הסעיר", שאפשר ליחס לו משמעות ארוטית. הוא מוכן לקבל מרחל רק את הזיכרונות ואת צליל קולה. לעומת זאת, רחל, היודעת שקיצה קרב, אינה חוששת לחשוף את סערת לבה, ומודה ש"סכר השכחה" שבנתה נפרץ. במלות הסיום של שירה היא מכנה את אהובה "אגם סואן" שאת מימיו היא רוצה לשתות. היא מוכנה לכרוע ברך כדי לזכות באהבתו. לא בכדי השתמשה רחל באגם הסואן כמטפורה. הביטוי מזכיר לנו את הכינרת, שבה נפגשו השניים לראשונה.

השיר "הקול" בנוי כדיאלוג וירטואלי. בפתחה מכריז שזר על חוסר התוחלת של הקשר: "לא שבת אלי, גם טוב כי לא תשובי". כך הוא נועל בפניה כל דרך חזרה. על כך עונה לו הד קולה של רחל בסופו של הבית הראשון: "שלי, מאז, אהובי". היא מתנחמת בקולו, המשמיע ברכת שלום, שרעדו מסגיר את התרגשותו. שני הבתים הבאים הם מונולוג של רחל ובו חוזרות מלים משירה "פגישה, חצי פגישה". בתחילה מדברת בת דמותה של רחל על רגשות אושר. בהמשך היא משלימה עם המציאות, בידיעה כי אין תוחלת ליחסים ביניהם. בבית האחרון חוזר הדיאלוג ביניהם – תחילתו בדברי בת דמותה של רחל, שבפיה ה"אהוב" מהבית הראשון הופך ל"נאמן", וסופו בדואט, בו נשבעים השניים כי נאמנותם תחזיק מעמד לעד:

כי לנו גם הזמן

לא יוכל, נַעַד (עמ' ס"ט).

השבועה מהווה חזרה על הבטחתה של רחל בפתחה ובסיום של שירה "ברית ההד", שנכתב במועד מוקדם יותר באותה

שנה:

ברית ההד הכרותה בינינו

לא יוכלו לה צבאות הימים (עמ' פ"ג).

מוטיב ההד, שעלה לראשונה בשירו המקורי של שזר, שנכתב בפנקסו ב־1912, מלווה את רחל בשירה המשקפים את השלבים השונים בהלכי רוחה, בהתמודדה עם בשורת המוות הקרב. ההד, שנדם בתחילה, בשלב האבל, נעור בשלב ההשלמה בדמות השירים "ההד" (5291) ו"ברית ההד" (ב־1928). הזעם, שנעור בהעדר תגובה משזר, בא לביטוי ב"גן נעול". שזר, בשירו "הקול", ניסה לפייסה בהישבעו לזכרה לעד.

האור הזרוע

בעוד הטיול היומי במזרח הכינרת הוליד את מוטיב "ברית ההד", הרי ההפלגה הלילית הצמיחה את מוטיב ה"אור זרוע" ביצירות שזר ורחל. מוטיב זה בא להנציח את זיכרון ליל הירח הקסום שהשלים את חווית ההד, כשחזרו המטיילים בסירה לחוות כינרת.

היה זה במוצאי שבת, י"ח באב תרע"א, עת הירח עלה כשהוא עדיין כמעט במלוואו. הכינרת זהרה באור יקרות, והסירה פילסה לה דרך באגם הכסוף. שזר חשב אז כי "לבה הסוער של רחל נתון לחבריה ולכן לא הספיקה להיפנות גם אלי, החדש והצעיר, שהופיע רק אתמול ונעלם למחרת... והרגשתי זאת הכאיבה לי אז מאד" ("אורה הזרוע", עמ' 471).

המושג "אור זרוע" (שמקורו בתהלים צ"ז, פסוק י"א: "אור זרע לצדיק לישרי לב שמחה") נזכר בשירה "בלילות מקדם", שנכתב בכסלו 1931, ארבעה חודשים לפני מותה. בתקופה זאת הייתה כבר רחל מפויסת עם שזר, והשלימה עם המחשבה על מותה הקרב.

נושא ה"אור הזרוע" נרמז כבר בשיר קודם בשם "שי", שכתבה רחל ב-1930. כשקרא שזר את השיר הופתע מאד לגלות שרחל גילתה בו עניין רב בעת ביקורו בכינרת. יחסה המיוחד משתקף בשיר "שי" בדמות "טנא" הנשלח אליו:

זכר ליל הסהר

על חלקת המים.

זו תרועת האשר

בעלות ימי

כבשני תולעת

בה אקשר הטנא

ואשלח אליך –

התשמח לשי? (עמ' קכ"ב-קכ"ג).

יש להניח כי הפתעתו של שזר גברה כשקרא את שירה של רחל "בלילות מקדם". בשיר זה מתארת רחל את ההפלה בסירה בליל הירח, באופן בו הייתה רוצה שתתרחש. בחלומה היא מוותרת על כל בני החבורה שהיו בסירה מלבד דמות אחת. שיר זה חושפני יותר מקודמיו:

כחלום: הכל – אחרת, אחרת

ואל חוף לא נדע טסים

אנכי ואתה על פני הכנרת

בסירה לבנת מפרשים.

מקרני הירח שזרנו שנינו

את הפתיל הקושרנו מאז.

לא כָּזַב החלום – הן עודנו, עודנו

מהלכים בשבילו המופז.

הן זכרו הרחוק כמימי המבוע

המרוים-צוננים בשרב.

ליל ירח אחד – ואורו זרוע

על ימים רבים אחריו (עמ' קמ"ט).

בנובלה "אורה הזרוע", אשר שמה שאול משירה של רחל, מתאר שזר את פליאתו למקרא השירים של רחל. הוא לא ידע "כי גם בלבה היו שמורים באור יקרות פרטי פגישתנו המופלאה והקצרה ההיא" (עמ' 174). "איך נפעמתי לדעת כיצד זכרה רחל את הסירה ההיא ואת ההרים ההם ואת ברית ההד", כותב שזר (בעמ' 175).

שני הנהרות

נהרות, נחלים ואגמים מופיעים הן בשירת רחל והן בשירת שזר כמטפורות ליחסים שביניהם. שזר, בשירו "תאמי נחל", שנכתב בפברואר 1914, עוקב אחר פיתוליהם של שני נחלים המתלכדים ומתאחדים עם בקר "שטופי אור ושטופי אביב". בצהלת הפגישה בין שני הנהרות מצויים רמזים לחוויית פגישתם הראשונה, ולמשחק ההד עם צעקתה של רחל.

ביטויים דומים מופיעים בשני שיריו של שזר, "תאמי נחל" ו"מפלאות הגליל":

"מפלאות הגליל"

רום ועמק פצחו רנה

"תאמי נחל"

התלכדו – התאחדו.

גיא ומלאו שרים,
הד מתנשא מכל פנה
ונה מעברים...

שטופי אור ושטופי אביב
צחוק ששונם הרעים בקעה,
הרנין גיא ומלאו סביב.

צלילים-מלים יתגוללו
יפלו, יעלו יתבוללו
קול ובת קול יתפתלו
ויצלצלו ויצלצלו.

ויתחבקו ויתאבקו
וירנו ויצהלו
צחורי גוף השתוללו,
התפתלו-התפצלו (עמ' כ"ה).

השיר "תאמי נחל" בנוי כבלדה. לאחר הפגישה הסוערת, המזכירה התלכדות שני נאהבים "צחורי גוויה", באה הפרידה בין שני הנחלים, כשנתקלו בסלע שחצה את דרכם. רק לעת ערב מתגעגעים הנחלים לפלא השתזרותם בעבר. רחל הפנימה את רעיון השיר, ובהיותה באודסה ב-1918 כתבה שיר ברוסית על "אָרְנָה ורונה", שני נהרות הזורמים בשוויץ ובצרפת. יובל הארזה הסואן זורם אל נהר הרונה השקט, אך מימיהם אינם מתערבבים, למרות שהם מוסיפים לזרום באפיק אחד. רחל משתמשת במטפורה של שני הנהרות כדי להמחיש את הסתירות שברגשותיה כלפי ידידה. תרגומו של השיר לעברית, שנעשה על ידי עמנואל ביחובסקי, כתוב בצד המקור ברוסית, פורסם בעמוד 87 של הספר "לך ועליך...", שהביא לדפוס בנימין חכלילי בהוצאת הקיבוץ המאוחד, ב-1987:

תכלים, שקטים, מימיו של האחד,
שני — זועם, עכור, בו קצף על המים.
אפיק אחד להם, כאלו שארים לעד,
אך באפיק אחד נכרים תמיד השנים.

בנשמתי — אליף גם ערגה, גם שאָט,
כמו רונה וארנה זורמים כלאים...

שנה לאחר הופעת הגיליון הראשון של העיתון "דבר", ב-1926, כתבה רחל שיר בשם "כמו פלג הרים", והקדישה אותו ל"דבר", שאחד מעורכיו היה זלמן רובשוב (שזר). בשיר זה היא משלבת מטפורות משירו של שזר "תאמי נחל". בשני השירים מוצאם של הפלגים בהר גבוה וסופם במישור, רחוק ממקורם. רחל בטוחה שאפילו אם ישכח הפלג את "ראשית פיתוליו הרפים", לעד יהיה "אסור אל המבוע, חבוי בין כפים". במלים אלו היא מתייחסת למוטו בשירו של שזר "תאמי נחל":

ציצי נער רוזי אביב
מי ישכחם לעולמים?
מה שיקר בימי נער
אהוב יהי כל הימים (עמ' כ"ד).

בשיר "אשתו", שנכתב אף הוא ב-1926, מדברת רחל על הכבלים המוצקים הקושרים אותם זה לזה — למרות הסלע המפריד ביניהם:

לה טבעת זהב על היר,
מברקת. שלֵנָה;
אך כבלי ברזלי — מוצקים
פי שבעה! (עמ' מ"א).

מוטיב אחר המשמש מטפורה בשירת השניים הוא מוטיב האגם. בשירה "אני" מ-1925, מדמה רחל את עצמה לאגם שקט:

כזאת אנכי: שקטה
כמימי אגם,
אוהבת שלֵנָה חלין, עיני תינוקות
ושיריו של פרנסיס ז'ים (עמ' ל"ז).

בשירה "פגישה, חצי פגישה" שפורסם קודם לכן, באותה שנה, היא דימתה את שזר ל"אגם סואן". לאחר מותה אימץ שזר את דימוי האגם בשירו "מהים אל אגם", שנכתב בשנת 1956. הוא מבקש בשיר להפוך מים לאגם בעזרת שיריה:

יש אדם והוא ים,
כה סוער ומרתיח.
ויש אדם כאגם.
כה שלו ומשכיח.

ויש גם זאת: להיות
גם אגם, גם כים, חליפות.

היי את הסירה,
שבלאט מעבירה
על גלי השירה
לב אדם מני ים אל אגם (עמ' פ"ז).

פרידת רחל מהחיים

שלושה חודשים לפני מותה, בטבת תרצ"א, שימש פסוק משיר של שזר מוטו בשיר של רחל חסר כותרת (בעמ' קנ"ו). בשירו משנת 1916, שאף הוא חסר כותרת, פסק שזר בצורה החלטית שבחיים יש רק 'מותר' או 'אסור':

פנה דרך, אל תתעקש,
גלוי כה לעין,
מתר יש ואסור יש
ודרך שלישית אין (עמ' מ"א).

רחל אימצה את האמרה "מותר יש ואסור יש..." כמוטו לשירה. בספרו "על שירת רחל", שראה אור בהוצאת "פורה" ב-1969, כתב ראובן קריץ (בעמוד 123): "כל משפטי המוטו שלא מסומן מקורם, הם משל רחל עצמה". בניגוד לדבריו, המוטו בשירה של רחל מקורו בשירו של שזר. רחל קיבלה בהשלמה את גזר דינו של שזר, שציווה "פנה דרך, אל תתעקש". אך למרות החלטתה של רחל להשלים עם האסור, המציאות התגלתה חזקה מרצונה:

עבותות האסור שקלעתי
אש הכסף כפתיל תחרך,
ופלי, כגבעול אל השמש,
אמשך אל נדבת הרך.

אללי לי! הספה עיניך
מנגדי, מקלון דלותי (עמ' קנ"ז).

שירה האחרון של רחל, "מת"י", שהתגלה בחדרה בגדרה לאחר מותה, קשור אף הוא בעקיפין לשזר באמצעות המוטו לשיר. המוטו "רק המתים לא ימותו" נלקח מרשימה קצרה של יעקב שלום קצנלנבוגן (שכינורו יש"ק). שזר, שהעריך את יצירתו של יש"ק (שמת צעיר בטביעה באגם), הוא זה שהפנה את תשומת לבה של רחל לרשימה, שפורסמה תחת השם "ניצנים" ב-1904 בעיתון "הדור", ובה מופיעה האמרה. בשיר זה נפרדת רחל מהחיים:

הם בלבד נותרו לי, רק בהם בלבד לא ינעץ המות את סכיני החד.

ברית אמת היא לנו, קשר לא נפרד

רק אשר אבד לי — קניני לעד (עמ' קס"ד).

השורות האחרונות שכתבה רחל בחייה עוסקות בשבועתה של רחל לשזר ב"ברית ההד". המילה האחרונה שכתבה בחייה, "לעד", היא גם המילה האחרונה בשירו של שזר, "הקול", בו נשבע לה שבועת אמונים.

שזשנת המלך

דעה

סימן אנו שלמה מלכו

מיוסר על הי"ם מלמטה למעלה

א"כ כדק אחזה פניך - כי מקור חיים עמך - מלכו"ת כל עולמים מלכונך - כך
 ימלכו עלי"ם
 ב"וטה כבהר אלום לדיק יס"וד עולס נכספה נכסי אל אל הי בעלס - מונה מספר
 לכוכבים שמות יקרא לכולם - יורו למחך לדיק"ים
 י"דוך ה' כל מטפיך - חוכב להבות הדר כבוד ה"דך - זכרת בחנון לחסיך - הוברי
 שמים החוני"ם
 ש"חקים ילנו לדק נקט כדבות - למודי ה' רוכב ערבות - נל"ח ישראל בוחן לכבות - גלפ
 פורו אל יטבדיו יאביח"ם
 ל"ס תפאר"תך תהללים - נעשים יבורים ברוח"ם אלוליס - מי כמוכה ה' באיליס -
 בוחר אתם כפורה ההוני"ם
 ס"כין הרים בכחו נאור בגב"ורה - בזרוע השופה גבורתך עוררה - ולכס ליאועתה לנו
 קל עברה - תוככי ירושלים עיר נבו"רים -
 ד"אל תמים דרכו חפץ חס"ד הוא - נמל חסדים אמתו ואת - נוהו - על יראיו נבר
 חסדו ומי כמוהו - תהלתו בקהל חסיד"ים -
 ז"ל"ך עולס פוט אלהים חיים - בהצונ"ה כונן שמים - אם לכי"גה מאירת עינים
 שבוה בלב נבו"ים -
 ז"כודו מלא עולס יקד ארץ בחכמה - עוסה פלח אל עליון דר דומה - הג"ר זכריו
 ליטקב מורה קדוהס - כבוד יגאלו חמ"ים -
 ז"כוא רב וגבא חין עוד מלכדו - על ארץ וממים הדרו נהודו - יפדה את ישראל עמו
 זכאן ידו מעלה בסי"ח"ים -

סימן אנו שלמה

מיוסר על פסירת היקוד

א"כ לבייק זרועי ילקלה השמים מולתא יוס ליוס חמ"ר יביע - ממורח שמש עד מבואו
 את דכאי רוח יושיע - ירעס הים וכלאו - מטמם ידיו מניד גרקיט - להאיר על
 בארץ -
 ב"הר פלגיו ישמחו סיר - אלהים קיבם חסכני עליון - לילה כיוס יאיר - ברוך ה'
 סליון - שס בנימין בטיד - עשה לו חפריון - ל"ו כל חמ"תויעיר - יפה גוף מסות
 כל הארץ -
 י"ברה לדיק כתמר - כלכה רכון תפטרנו - האוכל למקרן שמר - על הארץ ימכנו -
 מעל שמים המאמר - אמר יאובכנהו - זקראזה אל זה זאמר - כי כל בשמים
 זבארץ -
 ש"זכן ירושלים - לדיק יסוד עולס - פי לדיק הקוד חיים - השמים ימלו עולס -
 לקול שתו'המון מים - בלי גהע קולס - אל ח"מאור עינים - עוסה שמים וארץ
 למטר

שירת מסתורין יהודית

הרב אראל יעוז-קסט ר' שלמה מולכו – חייו ושירתו

ר' שלמה מולכו נולד בשנת רס"ו (1506) בפורטוגל הנוצרית למשפחת אנוסים, שנאנסו לקבל את הדת הנוצרית בהשפעת האינקוויזיציה. רובם של אנוסים אלו היו חיים בעולם כפול: בין העולם היהודי, אותו ניסו להמשיך ולשמור בביתם פנימה, לבין העולם הנוצרי, שבו תפסו לעיתים תפקידי-מפתח חשובים, הן בשלטון עצמו, והן בתחום הכלכלה והעסקים המקומי. כזה היה גם עולמו של דייגו פירס, הוא שלמה מולכו. היה זה נער מוכשר ביותר, שעולמו היה מובטח כמזכירו של מלך פורטוגל. כמקורב למלכות התוודע ר' שלמה מולכו לבאי הארמון ומוחו הסקרן חיפש את האמת. עד שנקרה בפניו איש מרתק בשם דוד הראובני. איש זה פתח לפני שלמה מולכו הצעיר את עולם היהדות, שיריעותיו עליו היו מעטות ביותר. אכן, לאחר פגישה זו עם הראובני, נראו לשלמה מולכו מראות וחלומות שבעקבותיהם החליט למול עצמו כסתר.

ואמנם קשה לתאר את חייו של שלמה מולכו, בלי לעסוק בדמותו המסתורית של דוד הראובני. וכך מתאר ר' שלמה מולכו בספרו "חית קנה" את פגישתו עם דוד הראובני: "ויהי אחר אשר הגיע הגבור חיל, החסיד מהר"ר דוד הראובני לחצר בית מלך פורטוגל, בחלום הלילה ראיתי מראות נוראות משונות זו מזו, אשר נבהלתי מאוד מהם... ותכלית המראה שראיתי: ציוו עלי שאעשה ברית מילה... והלכתי מאתו ובלילה עשיתי ברית מילה על ידי, ואין איש אתי, והקב"ה למען שמו עזרני ורפאני... במעט זמן, לא יאומן כי יסופר". דוד הראובני, מורו של שלמה מולכו, נולד סמוך לשנת 1490 במדינת חיבר שבערב התיכונה, ומת בעיר לירינא בספרד אחר שנת 1535. בני דורו לא ידעו אם הוא הוזה או רמאי. ראובני חולל תנועת גאולה בקרב ישראל, והדבר גרם לשפיכות דמים גם בקרב האנוסים. דוד הראובני נהג לספר על עצמו, כי הוא משבט ראובן היושבים במדינת ערב, והוא אחיו של המלך יוסף, המושל על כל בני ראובן יושבי חלח וחבר, ומפקד על צבא שלוש מאות אלף גבורי חיל. סיפוריו הנפלאים על ארצות וממלכות התעו אנשים להאמין לו, וסברו כי הוא שלוח מאחיו המלך ומשבעים זקנים – אל מלכי אירופה והאפיפיור, כדי לקבל מהם תותחים להילחם במוסלמים הדוחקים את רגלי היהודים, וכדי לגרש את התורכים מארץ הקודש. מראהו והתנהגותו המוזרה הגדילו את האמונה בו. הוא נראה סודי ופלאי, היה קצר-קומה, פנים כהים רזה מרוב סיגופים וצומות. ניכר בו אומץ-לב, וכאילו נולד להנהיג. דיבר עברית מגומגמת במבטא מוזר. טען כי לא ידע את התלמוד מעולם, אך באחרונה התגלה כי ידע גם את הקבלה, ורק עשה את עצמו כלא יודע, למען יאמינו כי הוא מבני עשרת השבטים, שהמשנה והתלמוד לא הגיעו אליהם.

בחדש אדר שנת רפ"ד (1524) בא ראובני לרומא, רוכב על סוס לבן, ועבדו ומתורגמנו לימינו ולשמאלו. הוא בא עד לפני שער האפיפיור קלימונט השביעי, התקבל בכבוד על-ידי החשמן גוילו, ולאחר זמן קצר זכה לקבלת פנים על-ידי האפיפיור עצמו. אפיפיור זה לא היה מן הקנאים. נטה חסד ליהודים והיה להם מגן מצורריהם. נראה, שראובני מסר לקלימונט תעודות שקיבל מרבי-חובלים ושרים פורטוגזיים, שפגשו אותו בנודו, והם אישרו דבריו על הנסים ועל הנפלאות שסיפר להם. האפיפיור שלח את הכתבים לאימות בחצר המלוכה בפורטוגאל, וכאשר השיבו לו כי הדברים נכונים, נתקבל ראובני אצל האפיפיור ברוב כבוד, כיאות לשליח של אחי המלך.

בלווית עשרה יהודים ומאתיים נוצרים רכב על פרדה בחוצות רומא, וההמון נמשך אחריו. הכבוד שקיבל מהאפיפיור, בהסכם עם מלך מפורטוגאל, היה מפני שהאמינו, שבעזרת ראובני ובני שבטו יצליחו במלחמתם נגד תורכיה. כבוד זה הלהיב את היהודים ועורר תקווה כי ייגאלו מהגלות. הופעתו של הראובני גררה אחריה גם את הבחור הצעיר והמוכשר דייגו פירס, הלא הוא שלמה מולכו. מהתיאורים שלו עצמו ושל הסוכבים את חצר המלכות נראה, שתופעה זו של שיבה ליהדות, לא הייתה יחידאית באותו הזמן. הופעתו של הראובני והיותו יהודי לא-אירופי, הוסיפו לנופך המסתורין. מה עוד, שתחזיותיו התגשמו והוכיחו כביכול את משחיותו, עד כדי כך שגם מלך פורטוגל השתכנע, שאכן דוד הראובני הוא שליח אלוקים ושיגר איגרת לאפיפיור על כך. הצעיר ר' שלמה מולכו החל לעסוק גם בחוכמת הקבלה, במקביל להשתקעותו בעולמה של היהדות שאליה חזר. הוא עזב את פורטוגל והלך ללמוד תורה בעיר סלוניקי, אצל הגאון המקובל ר' יוסף טיטאצ'ק. שם, בסלוניקי, פגש ר' שלמה מולכו את המקובל ר' שלמה אלקבץ, מחבר "לכה דודי" ואת ר' יוסף קארו – מחבר השו"ע. ר' יוסף קארו הושפע רבות מהבחור ר' שלמה מולכו ותיאר אותו לאחר מותו על מוקד האינקוויזיציה כקדוש וכבחיר ה'. (מגיד מישרים, פרשת "וזאת הברכה"). הוא לא הסתפק בלימוד בלבד, אלא הצטרף למסעו של דוד הראובני להבאת הבשורה המשיחית. הקרקע הייתה פוריה, היות ואחרי גירוש ספרד העם היה במצב ירוד ביותר מבחינה אמונית, כפי שמציין הרב יצחק אברבנאל בספריו, שנכתבו כשלושים שנה קודם האירועים הללו. אך בספרים שחיבר בעקבות מצב זה, כתב את משנתו האמונית, העוסקת רבות בגאולה ובביאת המשיח. אכן, הרב דון יצחק אברבנאל ניסה לתת מספר תאריכים לביאת המשיח. עיסוק זה בגילוי הקץ הפך לחשוב ביותר באותה תקופה. גם ר' שלמה מולכו ניסה ליתן מספר תאריכים לבוא המשיח, ביניהם התאריך בו עלה למוקד השל"ב (1532) וכן הש"מ (1540). אמנם בתאריכים אלו לא הופיע המשיח המקווה, למרות שכבר שלוש מאות שנה קודם לכן ניסה המקובל ר' אברהם אבולעפיה למצוא תאריך דומה. (מעניין לציין, שלתאריכים הללו חשיבות גדולה בתולדות מקובלי צפת, שהרי השל"ב היא שנת לידתו של האר"י הקדוש, והש"מ היא שנת עלייתו לצפת של ר' שלמה אלקבץ. ראש וראשון לחבורת מקובלי צפת, בעל השיר "לכה דודי" וגיסו של הרמ"ק). מסעו של ר' שלמה מולכו ברחבי איטליה והגעו והתקבלותו אצל האפיפיור עשו רושם כביר, גם התחזיות שלו בדבר שטפון ברומא ורעידת אדמה בפורטוגל התאמתו. מטרת נסיעתו לוותיקן הייתה לשכנע את האפיפיור להקים צבא המורכב מהאנוסים, צבא שיכבוש את ארץ הקודש מיד התורכים. אמנם לא עלה בידו להשיג את מטרתו זו, אבל הוא הצליח לקבל אישור אפיפיורי להמשך מסעותיו במדינות הנוצריות, לאחר שהצליח לשכנע את אנשי הוותיקן בדבר יכולותיו המיסטיות והיותו שליח אלוקים. אך מסעו זה של ר' שלמה מולכו, ביחד עם דוד הראובני, לא מצא חן בעיני האינקוויזיציה, שראתה בו איום רציני על כוחה והשפעתה בקרב האנוסים; לכן דנה האינקוויזיציה את שלמה מולכו למוות ברומא. בעקבות בקשות שונות מן הוותיקן הוא שוחרר והמשיך במסעו עם דוד הראובני עד לרעגנסבורג, ושם נעצרו השניים ע"י קארל החמישי. דוד הראובני נשלח לספרד ושם נעלם. ואילו שלמה מולכו הוחזר לידי האינקוויזיציה ברומא והועלה על המוקד בשנת השל"ה (1532) במנטובה שבאיטליה. לפני עלותו למוקד ניתנה לו אופציה אחרונה לקבל את הנצרות שוב, אך הוא סירב באומרו את המשפטים הבאים: "על אשר התהלכתי בדת ההיא (הנצרות – בתחילת ימיו) לבי מר וזועף, ועתה כטוב בעיניכם תעשו ונפשי תשוב אל בית אביה בנעוריה, כי טוב אז מעתה". עלייתו זו של ר' שלמה מולכו על המוקד וסירובו לחנינה, שהציע לו האינקוויזיציה בתמורה להמרת דתו, עשו רושם עצום על גדולי הדורות הבאים מיוצאי ספרד. גם בעל תו"ט שחי באשכנז התפעל מר' שלמה מולכו ומתאר כיצד הביאו מרנגשרבורג את בגדיו ואת הציצית שלו ואת דגליו. הוא מתייחס עליהם ביראת-כבוד ואף לומד מבגדיו הלכה בהלכות ציצית. לעומת יחס זה של גדולי ישראל בספרד ואשכנז, הרי שהרמ"ק ותלמידיו האר"י הקדוש בצפת התייחסו ביחס יותר מורכב לר' שלמה מולכו; ר' חיים ויטאל אף קובע בספרו שר' שלמה מולכו נענש במיתה משונה, משום שעסק בקבלה מעשית. (כך

כנראה הסבירו מקובלי צפת את "אותותיו" של ר' שלמה מולכו ברומא ובפורטוגל). אך קו מפריד ביניהם, היות ומעשהו של יוסף דלה ריינה – המוזכר בעניין זה – לא ברור עדיין. לא ברור מה הייתה כוונתו? והאם היה לבו שלם ודעתו מכוונת בעת שעשה המעשים המיוחסים לו בזמן שרצה לדחוק הקץ (עפ"י המקורות השונים של הסיפור, ביניהם יומנו של תלמיד מתלמידי דלה ריינה, שהיה בן צפת כנראה, מהמאה הט"ו, וניסה להביא את הגאולה באמצעים קבליים כגון שמות והשבעות, אלא שכוחות הטומאה גברו עליו, למרות שהיה גדול בקבלה וסופו שטבע בים ע"י צידון – הספר "מבשר ישועה", ווארשא, תר"ס 1900). מה שברור, שהוא לא עשה שום דבר מעשי לקידום גאולת ישראל; בעוד שר' שלמה מולכו השתמש אמנם בקבלה למטרותיו, אך רעיונותיו היו מדיניים-טבעיים ביסודם, כשמטרתו היא לשכנע את ראשי העולם הנוצרי על-מנת לשחרר את ארץ הקודש בעזרת צבא אנוסים יהודי. גישה זו נראתה רחוקה לחלוטין באותה תקופה והיה בה משום רעיון פוליטי-מדיני מעשי. ואכן, ר' שלמה מולכו הועלה על המוקד, ור' יוסף קארו בעל השו"ע וכן רבים מגדולי ישראל, התייחסו אליו כאל אדם קדוש. וכך כותב ר' יוסף קארו בספרו "מגיד מישרים": "ונזכה לקדש שמו ברכים כדשלמה בחירי זכה דאיתקרי מולכו וסליק לרעוא על מזבחי" – פירוש הדבר, שנזכה לקדש שמו ברכים כשלמה בחירי ה', הנקרא מולכו ועלה לקורבן לרצון על מזבח ה'". אם כן, ר' יוסף קארו משווה את ר' שלמה מולכו לקורבן תמים, מעין קורבן העקידה של יצחק אבינו, אלא שר' שלמה מולכו קידש את ה' ועלה ונשרף על-גבי המזבח. יש לציין, שמעשה קידוש ה' של ר' שלמה מולכו התפרסם מאוד, ועשה רושם עצום על בני תקופתו; דבריו אלו של ר' יוסף קארו נכתבו זמן ניכר אחרי האירוע עצמו, אך עדיין רישומו האדיר טבוע במחבר. האם ביקר שלמה מולכו בארץ ישראל? נחלקו על כך הדיעות. יש שכתבו כי ביקר בארץ ישראל, ואף דרש בשערי ירושלים על קץ הגלות ועל התעוררות לתשובה (לונץ "היהודים בארץ הצבי"), ויש הטוענים שרק ראה אותה בחלום. מכל מקום, מטרתו העיקרית של ר' שלמה מולכו הייתה להגיע לארץ ישראל ולכונן בה מלכות יהודית.

אכן, שלמה מולכו היה סופר פורה ובמשך השנים הספורות שבהן עסק בהפצת רעיונותיו המשיחיים, הירבה גם לכתוב. למעשה, תופעה פלאית ביותר כיצד איש שלא ידע הרבה ביהדות עד גיל עשרים, הספיק לכתוב ספרים רבים ועמוקים כל-כך – עד גיל שלושים. בין כתביו נשתייר גם קובץ שירים, העוסק רובו ככולו בתורת הסוד עפ"י הבנתו ותפיסתו של המחבר.

חיבוריו:

ספר המפואר – קובץ דרשות על דרך הסוד אשר דרש בקהילות שונות באיטליה, מרביתן עוסקות בביאת המשיח וגאולת ישראל; נדפס לראשונה עוד בחיי המחבר בסלוניקי, בשנת 1527.

חית הקנה – קובץ דרשות, שנגלו למחבר מתוך חזיונות בעניינים שונים, על דרך הסוד.

שמן זית זך – ביאור על דברי הרש"ש, ובעיקר על ספרו "רחובות הנהר"; נדפס לראשונה בסלוניקי, בשנת 1779.

שמן משחת קודש – פירוש על שיר השירים על דרך הסוד; נדפס לראשונה בסלוניקי בשנת 1779, ביחד עם "שושנת המלך".

שושנת המלך – קובץ שירים.

שירת מסתורין יהודית

השיר "אני בצדק אחזה פניך" לר' שלמה מולכו

אני בצדק אחזה פניך/כי מקור חיים עמך/מלכות כל עולמים מלכותך/בך ימלכו מלכים
נוטה הנהר שלום צדיק צדיק יסוד עולם/נכספה נפשי אל אל חי נעלם/מונה מספר לכוכבים שמות
יקרא לכולם/יודו לשמך צדיקים
יודוך ה' כל מעשיך/חוצב להבות הדר כבוד הודך/דברת בחזון לחסידיך/הוברי השמים חוזים
שחקים יזלו צדק גשם נדבות/למודי ה' רוכב ערבות/נצח ישראל בוחן לבבות/
גלה הודו אל עבדיו הנביאים
לשם תפארתך מהללים/נעשים יצורים ברואים אצולים/מי כמוכה באילים/
בוחר אתה בתורה ההוגים
מכין הרים בכחו נאזר בגבורה/בזרוע חשופה גבורתך עוררה/ולכה לישועתה לנו קל מהרה/
תוככי ירושלים עיר גבורים
האל תמים דרכו חפץ חסד הוא/גומל חסדים אותו ואת נוהו/על יראיו גבר חסדו ומי כמוהו/
תהלתו בקהל חסידים
מלו עולם הוא אלוקים חיים/בתבונה כונן שמים/אם לבינה מאירת עיניים/מנוח בלב נבונים
כבודו מלא עולם יסד ארץ בחכמה/עושה פלא אל עליון דר רומה/מגיד דבריו ליעקב תורה קדומה/
כבוד ינחלו חכמים
והוא רם ונישא אין. עוד מלבדו/על ארץ ושמים הדרו והודו/יפדה את ישראל עמו וצאן ידו מעלה
נשיאים

שירת מסתורין יהודית

"אני בצדק אחזה פניך" (שושנת המלך)

ניתוח השיר

שירו של ר' שלמה מולכו "אני בצדק אחזה פניך", בנוי עפ"י עשר ספירות וחתום באכרוסטיכון: אני שלמה מולכו. מבנה השיר מחולק לעשרה בתים, מספירת מלכות עד ספירת כתר, בסדר העולה מלמטה למעלה. היינו, מספירת מלכות עד ספירת כתר. כל הבתים חרוזים ביניהם ומסתיימים באות מ'.

הבית הראשון "אני בצדק אחזה פניך/ כי מקור חיים עמך/ מלכות כל עולמים מלכותך/ כך ימלכו מלכים", מיוסד על הפסוק שבתהילים "אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך" (תהילים יז טו). מזמור זה שבתהילים מתאר כיצד דוד המלך היה מתכונן לתפילה; בין מפרשי הזוהר (רקאנטי "דברים") למדו מפסוק זה, שלמרות שאין לאדם בחייו כל השגה בה, "כי לא ראיתם כל תמונה", הרי שהצדיק לאחר פטירתו מן העולם זוכה ורואה את השכינה. וזוהי כוונת הפסוק: "אני בצדק אחזה פניך"; היינו, בשעה שהצדיק נפטר מן העולם, הקב"ה מראה לו את התגלות השכינה; כלומר, מה שנאמר למשה: "כי לא יראני האדם וחי וראית את אחורי ופני לא יראו" – כשהצדיק בחייו, אבל לאחר פטירתו מן העולם הוא זוכה ורואה פני השכינה; אוראז זוכה הצדיק למעלת "אשבעה בהקיץ תמונתך".

יש כאן רמז לתפיסת עולמו של המשורר, הרוצה בכל מאודי נפשו להשיג את בוראו, אך יודע שאין השגה כזו אפשרית בעולם הגשמי: השגה כזאת ניתנת רק בעולם הנשמות, רק שם היא אפשרית. המשך הבית, מקורו בפסוק בתהילים, המתאר את מלכות שמיים מול מלכות בשר-ודם; מלכות בשר-ודם היא זמנית, לעומת מלכות שמיים, שהיא נצחית: "בך מלכים ימלכו", הוא על סמך הפסוק במשלי (ח טו): "בי מלכים ימלכו", שכל הכוח של המלך המצוי בארץ, הוא ממלך מלכי המלכים הקב"ה; כאן, בבית זה, רומז המשורר ר' שלמה מולכו לספירת "מלכות"; זאת הספירה הראשונה מתוך עשר הספירות. (מעניין לציין בהקשר זה, שבמדרש מופיע הפסוק שלמעלה: "אני בצדק אחזה פניך", כפסוקם של מקדשי השם. האם מרמז פה ר' שלמה מולכו על סופו כעולה על המוקד? קשה לדעת, אך עובדה היא שהפיוט פותח במילים אלו – מילים שהיו ידועות בקשר למחבר באופן ברור).

הבית השני: "נוטה הנהר שלום צדיק יסוד עולם/ נכספה נפשי אל אל חי נעלם/ מונה מספר לכוכבים שמות יקרא לכולם/ יודו לשמך צדיקים" – כאן מתאר המשורר ע"י שימוש בפסוקים מהנביא ישעיהו ומתהילים את הצדיק האמיתי, השולט ביצרו. הדוגמא המקראית לצדיק זה – הינו יוסף, שעמד בגיל צעיר ביותר בניסיונות הפיתוי של אשת פוטיפר. ולכך מכוונים דברי ר' שלמה מולכו: "נוטה הנהר שלום צדיק יסוד עולם". אכן, פסוק זה נמצא בישיעיהו סו: "הנני נוטה אליה כנהר שלום" – והכוונה היא שברכת השלום תשרה על ירושלים; אלא שבזוהר מעניקים מימד אחר לפסוק: הפסוק עוסק בשלום הצדיקים האמיתיים. אכן, בזוהר בראשית, פרשת "מקץ", מתואר הנהר שעליו עומד פרעה, אותו נהר הוא יוסף, המסמל את השלום בהיותו "צדיק יסוד עולם"; היינו, צדיק אמיתי, שהוא כיסודו של עולם – עליו מושתת העולם. יוצא אם כן, ש"נהר שלום", שהקב"ה נוטה כלפי ירושלים אינו שלם העיר, אלא הצדיק השלם, הלא הוא יוסף. ייתכן שיותר נכון לומר: משיח בן יוסף, שיבוא קודם משיח בן דוד. כאן המקום לציין, שהיו מבני זמנו של ר"ש מולכו, כמו ר' יוסף קארו – מחבר השו"ע – וידיד קרוב לו, שראו בו משיח בן יוסף, אשר סופו שנהרג בידי מלכות הרשעה.

"נכספה נפשי אל אל חי נעלם" – הוא פסוק מתהילים פרק פד: "נְכַסְפָה וְגַם כָּלְתָה נַפְשִׁי לְחַצְרוֹת ה' לְבִי וּבִשְׂרֵי יִרְבְּנוּ אֵל אֵל חַי": אל חי נעלם, המצוי כאן בשירו של ר"ש מולכו, גם הוא מופיע בזהר בקשר לצדיק האמיתי, הנקרא גם "צדיק יסוד עולם", שאחת מתכונותיו שהוא דבק באל חי נעלם.

אנו מוצאים כאן רמז ברור ובולט לאנטי-תיזה לחברה שממנה הגיע ר' שלמה מולכו בילדותו. האל החי הוא אלוהי ישראל, מול האליל המת, שבו אולצו האנוסים להאמין תחת שלטון האינקוויזיציה; האל הנעלם, מול האליל, הפסל הבזוי של הסביבה הגויית. עתה מופיע רמז ברור לעזיבתו של מולכו את העולם הגויי הנוצרי-אלילי ולהליכתו אחר אלוהי ישראל, נותן התורה; "מונה מספר לכוכבים שמות יקרא לכולם" – מקורו של קטע זה גם הוא מתהילים קמז. הכוונה שהקב"ה מונה כביכול את הכוכבים, ובדומה לכך הוא מונה את ישראל, כך מוצאים אנו גם במדרש לגבי הפסוק: "ואלה שמות בני ישראל"; שם מונה וממשיל המדרש את בני ישראל לכוכבים, שאין אדם יכול לדעת את מספרם; כך בני ישראל – הם משולים לכוכבים שאי-אפשר למנותם ואף מאירים ומזהירים. גם הצדיקים נמשלים שם לכוכבים, והם זוהרים כעין הכוכבים המצויים בשמיים וזורעים אור על הארץ, כמו כן הצדיקים, והוא מסיים: "יודו לשמך הצדיקים" – הם אלה שיודו לשמך והם מידת יסוד הנזכרת כאן, היינו, הם הצדיקים העליונים והאמיתיים. אם כן, מצויה פה ספירת יסוד מתוך עשר הספירות. הבית השלישי: "יודוך ה' כל מעשיך/ חוצב להבות הדר כבוד הודך/ דברת בחזון לחסידך/ הוכרי השמים חוזים".

ר' שלמה מולכו מתאר את התגלות כבוד ה' והדרו לחסידיו, והיא כנגד ספירת הוד. ספירה זו מייצגת את התגלות ה' בעולם לחסידיו ולנביאיו, לכן המילים "חוצב להבות הדר כבוד הודך"; זהו הפסוק המתאר את קול ה' המתגלה לנביאיו ולחסידיו; וכנאמר בתהילים כט ז "קול ה' חוצב להבות אש", וכמו שנאמר במכילתא בעניין זה מכילתא דרבי ישמעאל יתרו: "רבי עקיבא אומר רואין ושומעין הנראה, רואין דבר של אש יוצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות, שנ' תהלים כט, ז – קול ה' חוצב להבות אש"; כאן מובע בפירושו, שאכן מדובר במתן תורה בסיני, ובהתגלות כבוד ה' אל נביאיו וחזויו. "דיברת בחזון" הוא צורת הדיבור אל הנביאים שאחר משה רבנו, צורה המציינת את הדיבור אל הנביאים והחוזים, בניגוד למאמיני האומות, שהם מאמינים בחוזים בכוכבים, הנקראים גם "הוכרי השמים". עתה מציין המשורר את הניגוד שבין נבואת משה רבנו והנביאים חסידי עליון – ומצביע על נבואת אמת, בניגוד לנבואת השקר של אומות העולם. הבית הרביעי: "שחקים יזלו צדק גשם נדבות/ למורי ה' רוכב ערבות/ נצח ישראל בוחן לבבות/ גלה הודו אל עבדיו הנביאים".

עתה מתאר המשורר את כוחו של ה' בשחקים: "שחקים יזלו צדק" – היא המידה שבה הקב"ה מנהיג את עולמו, כלומר מידת "הצדק"; וכך הוא דורש מבני-האדם לרדוף אחר מידה זו, בחינת "צדק צדק תרדוף". בקטע הבא מתואר הקב"ה היושב כמלך על כסאו, וכל פמליא של מעלה עומדים על ימינו. התיאור "רוכב בערבות" לקוח מתהילים סח: "רוכב בערבות סולו"; אכן, כך ממחיש המדרש את המושג "רוכב בערבות" / אוצר המדרשים: "שמים העליונים מתשע מאות וחמשים וחמשה רקיעים ויושב בערבות על כסא כבודו, מיד בת קול אחת יוצאה בכל שערי רקיע ורקיע ובכל שערי ערבות ואומרת: שאו שערים ראשיכם וגו', והם משיבים ואומרים מי זה מלך הכבוד, והיא משיבה ואומרת ה' עזוז וגבור ה' גבור מלחמה. ובת קול אחרת יוצאה בכל שערי בתי כנסיות ובתי מדרשות ואומרת: שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, ושרי בתי ע"ז משיבין ואומרין מי הוא זה מלך הכבוד? ושרי בתי כנסיות ובתי מדרשות עם הררי בראשית משיבין ואומרין ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה. (ומהו מלך הכבוד? שהוא יודע לכבד לבריותיו מכבודו). באותה שעה ישמיעו גלגל לגלגל ברעש וברעם קולות ורעמים, קולות לרוכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו"; בשורה הבאה מגיע המשורר לספירת "נצח" מתוך עשר ספירות בלימה. שורה זו מתארת את נצחיותו של הבורא ואת כוחו הבלתי מוגבל, כפי שנראה

בעיני בני-האדם; וכאן מוסיף המשורר שלמה מולכו את הסיימת: "גילה הודו אל עבדיו הנביאים", הנצח וההוד חוברים יחד, כאשר קיימת התגלות ה' אל בני-האדם השלמים ברוחניותם, והם הנביאים – המצטיינים בספירת "הוד". יוצא אם כן, שמופיעות לפנינו שתי ספירות: "נצח" ו"ספירת הוד".

הבית החמישי: "לשם תפארתך מהללים/ נעשים יצורים ברואים אצולים/ מי כמוכה באילים/ בוחר אתה בתורה הוגים" – כאן מגלה המזיור את ספירת "תפארת", ובכך הוא פותח את הבית החמישי: "לשם תפארתך מהללים" – כלומר, נעשים יצורים ברואים אצולים; אותם ברואים מהללים לה', הם הנקראים אצולים; ומה השבח שהם משבחים? "מי כמוכה באלים," – שאין דומה לה' בכוחו הגדול ובמעשיו בכל העולם; ומסיים המשורר: "בוחר אתה בתורה הוגים"; התורה גם היא נקראת "תפארת" ושייכת לספירה זו; ובכך מצא לנכון המשורר לסיים את הבית החמישי, שהקב"ה בחר בהוגי התורה, הלא הם ישראל.

הבית השישי מתאר את גבורתו של ה' בעולם: "מכין הרים בכחו נאזר בגבורה/ בזרוע חשופה גבורתך עוררה/ ולכה לישועתה לנו קל מהרה/ תוככי ירושלים עיר גבורים". השיר פותח בגבורתו של ה', בעשותו את העולם הנברא ואת ההרים הרמים. הם, על-פי המשורר, מראים את כוחו של ה' בעשותו הרים ענקיים וגאיות עמוקים, שבהם האדם רואה את קטנתו ואפסותו, אל מול כוחו של הבורא; עתה מביא ר' שלמה מולכו את הספירה הנקראת "גבורה" מעשר הספירות. תיאורה של מידה זו, של התגלות ה' בעולם, ניתן לראות עפ"י דברי המשורר באיטני הטבע, שאותם ברא ה' במאמרו. מפה עובר המשורר למעין בקשה ותחינה: "בזרוע חשופה גבורתך עוררה", המקור לשורה זו הוא מתהילים פ' "עוררה גבורתך"; כעת מביא המשורר תיאור לגבורה בהופעתה בימות המשיח, כאשר ה' יגלה את גבורתו, וזרועו תכה באויבי ישראל; וכן נאמר בנביא, ישעיהו פרק נב:

"חֲשֵׁף ה' אֶת זְרוּעַ קִדְשׁוֹ לְעֵינֵי כָּל הַגּוֹיִם וְרָאוּ כָּל אַפְסֵי אֶרֶץ אֶת יְשׁוּעַת אֱלֹהֵינוּ; וְכִנְאוּרֵנוּ בְּמַדְרֵשׁ תַּנְחוּמֵנוּ (ורשא), פרשת עקב: "ואחר ימות המשיח בא העולם הבא והקב"ה מופיע בכבודו ומראה זרועו שנאמר /ישעיהו/ נב "חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו"; וכן ממשיך ר' שלמה מולכו: "ולכה לישועתה לנו"; שאנו מצפים להתגלות הגבורה; אכן, כך יקרה בימות המשיח, שיבואו בעקבות התגלות הגבורה הזו לעיני כל הגוים; והסיום הוא דברי-נחמה של המשורר: "תוככי ירושלים עיר גיבורים" – המטרה של התגלות גבורה זו, היא בניין המקדש וירושלים, המכונה גם "עיר גבורים".

בבית השביעי מתגלית ע"י המשורר מידת החסד, הלא היא הספירה, המכוונת כנגד אברהם אבינו. שכן אברהם אבינו הוא האב המציין את מידת החסד. יצחק כנגד מידת הגבורה ויעקב כנגד מידת תפארת. אברהם אבינו נחשב איש החסד, הגומל חסד עם הכריות, כדוגמת החסד שגמל עם האורחים הבאים אליו, אותם הוא מאכיל, משקה ומלין באוהלו; הוא גם נחשב לתמים וחסיד, כמו שה' בכבודו ובעצמו מבקש מאברהם: "התהלך לפני והיה תמים"; "לכן מדגיש המשורר את הקשר ביניהם: "האל תמים דרכו חפץ חסד הוא/ גומל חסדים אותו ואת נוהו/ על יראיו גבר חסדו ומי כמוהו/ תהלתו בקהל חסידים"; האל התמים חפץ חסד הוא בעולם, ולכן הוא גומל חסדים ומשפיע ממידת החסד על הברואים; אכן, בית-המקדש, שהוא נוהו של הקב"ה, מהווה צינור השפע והחסד לעולם כולו; אשר על כן "על יראיו גבר חסדו ומי כמוהו" – יראיו אלו הצדיקים, ההולכים בדרכו של אברהם אבינו, ועליהם משוך גם שפע החסד; "תהלתו בקהל חסידים" – החסידים ואנשי המעשה שאותם מתאר המשורר, הם אלו שמנחילים לעולם את מידת החסד; הם תהלתו של הקב"ה ובהם הוא מתהדר; כאן מביא ר' שלמה מולכו את תיאור ה"חסיד", שהוא גם עמוד היסוד לעולם, כיוון שהוא מנחיל לעולם את מידת החסד. עתה רומז המשורר גם אל משאת-נפשו שלו להיחשב עם הצדיקים והחסידים שבהם תהילתו של ה';

הבית השמיני עוסק בביאור ספירת הבינה עפ"י דרכו של המשורר, הרי שכל בית מבאר ספירה אחרת: "מלו עולם הוא אלוקים חיים/ בתבונה כונן שמים/ אם לבינה מאירת עיניים/ מנוח בלב נבונים". "מלו עולם" – רומז לדברי הקבלה בעניין זה: "רעיא מהימנא, פרשת פינחס" – הכוונה שהקב"ה נמצא

וממלא את כל העולמות, ואין מקום ואתר פנוי ממנו. "מלו" – הוא גם רמז ל"ו צדיקים, שעליהם נוסדו העולם ובריותיו, ובגללם העולם קיים (נמצא פה רמז גם למולכו עצמו בראשי התיבות מל"ו – מולכו); המשך השיר: "בתבונה כונן שמים" – התבונה היא ספירת ה"בינה" מעשר הספירות, בה נבראו השמיים. כמו שנאמר (תהילים קלו): "לעושה השמים בתבונה" – וכוננתו לומר, שבבינה ברא הקב"ה את השמיים העליונים, שכן שם שוכנים האש והמים, שרק הקב"ה יכול לבוללם יחד במקום אחד; כעת עובר המשורר לתיאור התורה, היא תורת הסוד ולומדיה: "אם לבינה מאירת עינים" – התורה נקראת גם "מאירת עיניים", מנוח בלב לנבונים; מנוח בלב הוא רמז ל"ב נתיבות פליאה, המוזכרות בספר יצירה, והן תשתית עולם הסוד ופנימיות התורה; היא נתונה ללב נבונים, כלומר לאותם הצדיקים העוסקים בתורה ובלומודה, יומם ולילה.

הבית התשיעי עוסק בספירת ה"חכמה", מתוך עשר הספירות: "מלא עולם יסד ארץ בחכמה/ עושה פלא אל עליון דר רומה/ מגיד דבריו ליעקב תורה קדומה/ כבוד ינחלו חכמים".

לעומת השמיים שנעשו בתבונה, הארץ נעשית במידת ה"חכמה"; כמו שנאמר במשלי ג: "ה' בחכמה יסד ארץ" – והכוונה שהעולם הזה נברא עפ"י התורה שהיא החכמה, שהקב"ה הביט בתורה וברא את העולם; וכן עפ"י חז"ל – התורה קדמה לעולם. היינו, היא הבסיס שעליו מושגת העולם; וכל הנברא בעולם הזה מכוון כנגדה; לכן המשורר ממשיך לתאר את בריאת הארץ בידי הקב"ה: "עושה פלא אל עליון דר רומה" – הקב"ה הפליא לעשות, כשברא את הארץ בל"ב נתיבות פליאה, כמובא בספר יצירה. אך למרות שהוא נמצא בכל מקום, הוא "אל עליון דר רומה" – הוא מעל הכל וסובב הכל ועליון על כל הברואים; המשך הבית מתאר את נתינת התורה שקדמה לעולם, לבני ישראל: "מגיד דבריו ליעקב תורה קדומה" – ובזכות אותה תורה הקדומה לעולם: "כבוד ינחלו חכמים"; הם נוחלים כבוד בקרב האומות על התורה והחוכמה שניתנה להם.

הבית העשירי עוסק בספירת "כתר", שהיא העליונה בעשר הספירות: "והוא רם ונישא אין עוד מלבדו/ על ארץ ושמים הדרו והודו/ יפדה את ישראל עמו וצאן ידו מעלה נשיאים"

– "רם ונישא" הוא כינוי לכסא הכבוד וכפי שמופיע בנביא ישעיהו ו: "ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא." הלא הוא תיאור הנביא למראה כבוד ה' על כסאו; מראה זה מתואר ע"י המשורר כ"רם ונישא אין עוד מלבדו"; תיאור אחדותו של ה' מסיים את עניין עשר הספירות. שהרי למרות שקיימות עשר ספירות, המחולקות זו מזו, בסופו של דבר הכל הוא בבחינת אחדות אחת. וכנאמר בספר דברים ד: "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלוקים אין עוד מלבדו" – כאן מדגיש משה לבני ישראל, שלמרות המראות שהם ראו בהר סיני, וכביכול ראו מראות רבים, אין עוד מלבדו של ה', כי הכל אחדות אחת; בהמשך מתאר המשורר את שליטתו של ה' בשמיים ובארץ: "בשמים ובארץ הדרו והודו" – בין בשמיים ובין בארץ הכל אחדות אחת; הוא מסיים בתפילה: "יפדה את ישראל עמו וצאן ידו"; כלומר, תפילה לגאולה השלימה; "מעלה נשיאים" – הוא רמז לביאת הגואל, הקרוי גם נשיא; כמו כן כינוי למלך המשיח, שיגיע עם הנשיאים שהם העננים השמימיים, כפי שכתוב בספר דניאל זיג: "וערו עם ענני שמיא" – מתכוון בזה להופעת מלך המשיח, שיבוא עם ענני שמיא; הם ענני הכבוד, אשר ליוו את ישראל בצאתם ממצריים בגאולה הראשונה.

ראינו כאן כיצד מייסד המשורר והמקובל ר' שלמה מולכו פיוט שלם על אדני הקבלה ועל עשר הספירות – וכעמוד התווך לשירת המסתורין למשך הדורות.

הרב אראל יעוז־קסט

גשם שחור

מאת

אדית קובנסקי

ספר שירים לירי, המהווה המשך ופיתוח לכתיבתה הייחודית של המשוררת היושבת בארה"ב. מהדורה דו-לשונית: עברית ואנגלית.

ספרי שירה חדשים ב"עקד"

יפה צינס – "קשת התחושות", שירים ופואמות

*

אילנה אביאל – "אביב בגטו", שירים

*

אביבית לוי-קאפח – "קולות מן התיבה", שירים

מחיר: 20 ש"ח

פּוֹסֵיפּוֹס

נ ת ב - ע ת ל ש י ר ה

יעקב בסר

עור הנחש

הנָחַש מִשִּׁיר עוֹרוֹ

לְקוֹל צִלִּיל חֲלִילֵי־חַיִּים הַקִּיץ.

מוֹל שֶׁמֶשׁ מְבַקֵּעַ חוֹטֵי בְּרוֹל עֲרָמִים

עוֹפֶרֶת שְׁבִירַת־אֵשׁ

הֵה, הַנָּחַשׁ

הַעֲקֵשׁ

מִצִּיר

גְּנוֹי מִנֶּת

עַל פְּהִיַד הַמִּדְבָּר.

1967

